

Gerçekleşmeyen Bir Amerikan Rüyası: Chester Projesi

Yeter MENGEŞ¹

Özet

On yıllarca süren savaşlar sonucunda tüm maddi kaynaklarını büyük ölçüde tüketerek dağılan Osmanlı İmparatorluğu sonrasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu topraklarında verilen Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulmakta olan yeni Türkiye devleti kalkınma ve çağdaşlaşma için stratejik yatırımlar ve bunun için gereken yeni kaynaklara ihtiyaç duymaktadır.

Lozan Barış Konferansı'nda karşı karşıya bulunduğu Batılı devletler tarafından kurulan kurtlar sofrasında yalnız kalmanın sıkıntılarını yaşayan Türkiye, Anadolu üzerinde diğer emperyalist devletler gibi emelleri olmadığı değerlendirilen ABD'nin desteğini aramaktadır. Bu safhada Türkiye, Anadolu ve Mezopotamya'da demiryolu yapımı ve petrol dâhil olmak üzere demiryolu güzergâhında maden işletilmesini kapsayan Chester Projesi'ne sıcak bakmaktadır. Türk hükûmeti hem bu projenin sağlayacağı politik ortam sayesinde Lozan Barış Konferansı'nda Batılı emperyalist devletler karşısında siyasal denge sağlayabileceğini ve hem de ülkenin çok ihtiyaç duymakta olduğu ekonomik ve sosyal kalkınma için gereken altyapı yatırımlarını çok fazla taviz vermeden gerçekleştirebileceğini değerlendirmektedir. Chester Sözleşmesi'nin Lozan Barış Konferansı ara döneminde TBMM tarafından onaylanması bu bakımdan önemli bir siyasal hamle olarak göze çarpmaktadır.

ABD hükûmeti ise "açık kapı" ve "fırsat eşitliği" politikası çerçevesinde ve Musul'un Türkiye toprakları dışında kalması olasılığını da dikkate alarak çekimser bir yaklaşım sergilemektedir. Bu arada Standard Oil Şirketi'nin başı çektiği diğer ABD petrol şirketleri bir taraftan da Mezopotamya petrollerinden pay almak maksadıyla girişimlerde bulunmaktadırlar.

Lozan Barış Antlaşması'nda Musul bölgesinin Türkiye sınırları içinde kalmamasıyla Chester Projesi'nin cazibesi azalacak, mali sıkıntılar yaşayan şirketin gerekli finansmanı temin edememesi neticesinde proje başlatılamayınca Türk hükûmeti tarafından imtiyaz sözleşmesi iptal edilecektir.

Bu çalışmada ABD, İngiliz diplomatik belgeleri ile dönemin TBMM zabıt cerideleri, Cumhuriyet arşivi kayıtları ve telif eserlerden faydalanılmıştır. Makalenin amacı Chester Projesi'nin tarihsel arka planına ışık tutmak ve incelenen dönemdeki Türk dış politikasının değerlendirilmesine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Chester Projesi, Lozan Barış Konferansı, Musul, Petrol.

An Unrealized American Dream: The Chester Project

Abstract

The new state of Turkey, which was established as a result of the War of Independence fought in Anatolian lands under the leadership of Mustafa Kemal Pasha after the Ottoman Empire collapsed by depleting all its financial resources as a result of decades-long wars, needs strategic investments and new resources for development and modernization.

Turkey, which is experiencing the difficulties of being left alone in the table of wolves set up by the Western states it faced at the Lausanne Peace Conference, is seeking the support of the USA, which is considered to have no ambitions in Anatolia like other imperialist states. At this stage, Turkey is positive about the Chester Project, which includes railway construction in Anatolia and Mesopotamia and mining operations,

¹ Dr, ymenges@yahoo.com, İzmir.

including oil, along the railway route. The Turkish government considers that thanks to the political environment that this project will provide, it will be able to achieve political balance against the Western imperialist states at the Lausanne Peace Conference and also realize the infrastructure investments required for the economic and social development that the country needs without making too many concessions. The approval of the Chester Convention by the Turkish Grand National Assembly during the interim period of the Lausanne Peace Conference stands out as an important political move in this respect. The US government, on the other hand, displays a hesitant approach within the framework of its "open door" and "equal opportunity" policy and considering the possibility of Mosul remaining outside Turkish territory. Meanwhile, other US oil companies, led by Standard Oil Company, are also making attempts to get a share of Mesopotamian oil.

With the Mosul region not remaining within the borders of Turkey in the Lausanne Peace Treaty, the attractiveness of the Chester Project will decrease, and the concession agreement will be cancelled by the Turkish government when the project cannot be started as a result of the company experiencing financial difficulties and being unable to obtain the necessary financing.

In this study, US and British diplomatic documents, Turkish Grand National Assembly minutes, Republic archive records and copyrighted works were used. The aim of the article is to shed light on the historical background of the Chester Project and to contribute to the evaluation of Turkish foreign policy in the period under review.

Key Words: Chester Project, Lausanne Peace Conference, Mosul, Oil.

Giriş

ABD’li Chester grubu, 1908-1914 ve 1922-1923 yıllarında Türkiye’de demiryolu yapımı ve maden işletmeciliği imtiyazları almak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Her iki dönemde Türkiye’de iktidarda bulunan hükûmetlerin Batı medeniyetini örnek alarak "modernleşme" politikası izledikleri, "milliyetçi" ve "anti-emperyalist" oldukları dikkat çekmektedir.

Anadolu ve Mezopotamya’da demiryolu ve maden imtiyazını içeren projenin ortaya çıktığı dönemlerde Türkiye’nin ekonomik durumu ve ihtiyaçları dikkate alındığında Chester Projesi’nin Türkiye’nin kalkınmasına katkı bakımından oldukça önemli fırsatlar yaratabileceği görülmektedir.

Chester imtiyazının özellikle 1922-1923 yıllarında "*anti-emperyalist*" bir savaş sonrasında yüzyıllardır ihmal edilmiş olan Anadolu coğrafyasında zaten oldukça zayıf olan mevcut altyapısı büyük ölçüde tahrip olmuş, şehir ve kasabaları yanmış yıkılmış olan Türkiye’de gündeme gelmesi ve bu projenin Kurtuluş Savaşı’nda doğrudan mücadele edilmiş olan Batılı büyük devletler olan İngiltere, Fransa ve İtalya’nın dışında ABD’li bir şirket tarafından gerçekleştirilmesi ihtimali iyimser bir hava yaratmıştır.

Diğer yandan Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Batılı büyük güçler karşısında tek başına mücadele etmek zorunda kalan Türk hükûmeti tarafından görüşmelere gözlemci statüsünde katılan ancak görüşmelerde etkili olmaya çalışan ABD bir denge unsuru olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Savaş sonrası ekonomik büyüme için Batı destek ve kredisine ihtiyaç duyulan bir süreçte Lozan Barış Konferansı görüşmeleri ara döneminde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye karşı olunmadığı şeklindeki açıklamanın bu bağlamda değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim bundan sonra Chester sözleşmesi Lozan Barış Konferansı ikinci dönemi başlamadan kısa bir süre önce TBMM'de onaylanmıştır.

1. Chester Projesi'nin Öncesi (1908-1914)

Colby Mitchell Chester² ve Chester grubunun adı ilk defa 1908 yılında İskenderun-Halep arasında inşa edilmesi öngörülen bir demiryolu projesi için Osmanlı hükûmetine yapılan imtiyaz başvurusu ile gündeme gelmiştir. Bu proje kapsamında hazırlanan sözleşme onaylanmak üzere 1909 yılında Meclis-i Mebusan'a gönderilmiş ancak o sıralarda devam etmekte olan Bağdat Demiryolu Projesi³ sebebiyle Almanların sert muhalefetine neden olarak onaylanmamıştır.

Chester grubu tarafından 1909 Kasım ayında kurulmuş olan *Ottoman-American Development Company* (OADC-Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi) daha kapsamlı bir proje olan; Sivas-Harpüt-Ergani-Diyarbakır-Musul-Kerkük-Süleymaniye demiryolu hattı ile Samsun, Van ve Akdeniz kıyısına ayrı bağlantılar içeren bir demiryolu imtiyaz projesi ile ortaya çıkmıştır.⁴

Gerek Bağdat demiryolu projesi ve gerekse Chester projesi o sırada Anadolu'da mevcut kısa ve bölgesel demiryolları ile kıyaslandığında mevcut hatlardan farklı olarak birer gelişme

² *Colby Mitchell Chester: (1844-1932)*: Colby M. Chester ilk defa ABD hükûmetinin resmî temsilcisi olarak 1900-1901 yıllarında İstanbul'a komutanı olduğu USS Kentucky savaş gemisi ile gelmiştir. Bu gelişin amacı Anadolu'da Ermeni ayaklanmasının bastırılması esnasında ABD mallarında meydana gelmiş olan hasarın tazmin edilmesi konusunda görüşmeler yapmaktır. Bu ziyaret esnasında Chester, Osmanlı sarayında büyük bir ilgi ile karşılanmış, Osmanlı devlet adamları tarafından ABD'den savaş gemisi satın almak talebi gündeme getirilmiştir. 1903 yılında amiralliğe terfi eden Colby M. Chester, 1906 yılında tümamiral rütbesiyle emekliye ayrılmıştır.

³ *Bağdat Demiryolu projesi*: Konya'dan Bağdat'a ulaşmak üzere 1903 yılında yapımına başlanmış olan ve 1597 km. uzunluğundaki demiryolu hattıdır. Hattın yapım ve işletmesi 1903 yılında, 99 yıllığına Alman sermayeli Anadolu-Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne verilmiştir. Bağdat Demiryolu projesi hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

⁴ Anadolu'da bu tarihlerde; Ege Bölgesi'nde İzmir-Aydın (610 km) ve İzmir-Kasaba (695 km) hatları olarak, diğer bir şebeke şeklinde ve Anadolu Demiryolları (toplam 2424 km) adı altında İstanbul-İzmit-Bilecik-Eskişehir-Ankara, Eskişehir-Konya demiryolları mevcut bulunmaktadır. Bunlardan başka Bursa-Mudanya (42 km), Ankara -Yahşihan (80 km) hatları da vardır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin en büyük projesi olan Hicaz Hattı (Şam-Medine) 1908'de 1464 km. olarak tamamlanmış durumdadır. Bunlara ilave olarak Osmanlı topraklarında Rumeli'de ve Mısır'da inşa edilmiş demiryolları da mevcuttur. Osmanlı Demiryolları hakkında bir çalışma için bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2013.

(master) planına sahip ve kalkınma projeleri olarak dikkat çekmektedir. Bu projeler sadece maddi anlamda ve geniş bir coğrafyaya hitap etmesiyle değil, madencilik, liman yapım ve işletmeciliği ve tarım gibi farklı alanlardaki girişimler ile ülkenin toptan kalkınmasına hizmet edebilecek özelliklere sahip bulunmaktadır.⁵

OADC Mart 1910'dan itibaren Osmanlı hükûmeti ile yaptığı görüşmeler neticesinde bir ön anlaşma sağlamış ve bu anlaşma onaylanmak üzere Mayıs 1911'de Meclis-i Mebusan'a getirilmesine rağmen yapılan görüşmeler sonucunda gereken onay alınamamış⁶ ve teklif geri çekilmiştir⁷. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı'nın başlamasının da bu onayın alınamamasında katkısı olmuştur.

1912 yılında *Turkish Exploration Company* (TEC) adı ile kurduğu şirket vasıtasıyla ABD sermaye grupları ile ortaklık arayan Chester, 1913 yılında New Jersey'de kurulan *Ottoman-American Exploration Company* (OAEC) aracılığı ile İstanbul'da yoğun bir faaliyet içine girmiştir. OAEC bu imtiyazı elde edemeden 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı ile başlayan Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin de 29 Ekim 1914 tarihinde katılması ile projeler rafa kaldırılmıştır.

2. Chester Projesi'nin Yeniden Gündeme Gelmesi

Chester ve yeni grubu 1920 yılından itibaren ABD hükûmetinin desteğini de alarak Anadolu'da demiryolu, maden, petrol imtiyazı almak üzere çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. ABD hükûmeti ise bu safhada Anadolu ve Mezopotamya petroleri konusunda devam etmekte olan paylaşım savaşından zararlı çıkmaktan endişe etmekte olduğundan bu konuda girişimlerde bulunan ABD firmaları arasında tercihte bulunmak istememekte, dolayısıyla "açık kapı", "fırsat eşitliği" prensiplerini öne sürerek girişimci şirketler arasında herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Bu dönemde Lord Curzon tarafından ABD'nin Londra büyükelçisine verilen memorandum önemli bilgiler içermektedir. Memorandumda; Mezopotamya'daki petrol sahalarının Sultan II. Abdülhamit tarafından 1888 ve 1898 yıllarında hazine-i hassa kapsamına alındığı, daha sonra bunların 1908 ve 1909'da maliye bakanlığına devredildiği belirtilmektedir. Sadrazam Said Halim Paşa tarafından 28 Haziran 1914 tarihinde İngiliz büyükelçiye verilen resmî mektup ile Mezopotamya'da bilinen ve keşfedilecek petrol sahalarının imtiyazının İngiliz-Alman sermayeli *Turkish Petroleum Company* (TPC)⁸'ye

⁵ Bilmez Bülent Can, "Suya Düşen Tatlı Bir Hayal: Chester Projesi 1922-1923", *Kebikeç*, Sayı.11/2001, ss.165-204.

⁶ Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesi'nin İlk Başvuru Süreci, 1908-1912", *ÇTTAD*, XX/41, (2020/Güz), ss.415-446.

⁷ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, Köz yay., İstanbul, 1974, s.111-113.

⁸ *Turkish Petroleum Company* (TPC): 1912 yılında Mezopotamya petroleri için rakip firmaların bir araya gelerek kurmuş oldukları petrol şirkettir. Kurucular: Anglo-Persian Oil Company (%50), Deutsche Bank

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

verilmesine muvafakat edildiği kaydedilen memorandumda, savaştan sonra Alman hisselerinin önce İngiltere'ye geçtiğini ve sonrasında San Remo Petrol Anlaşması ile Mezopotamya petrolerinin Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşmasını temin edecek tesislerin yapımı karşılığında Fransızlara devredildiği kaydedilmektedir.⁹

Amiral Chester, 24 Mayıs 1921 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'i¹⁰ ziyaret ederek bir görüşme yapmakta ve OADC hakkında bilgi vererek Chester projesinin yeniden peşine düşüleceğini belirtmektedir. Chester, Ankara hükûmeti ile Fransızlar arasında görüşmelerin sürdüğü ve bir anlaşmaya varıldığını¹¹, bu durumun Mezopotamya'daki petroleri de kapsayan Chester imtiyazının kaybı anlamına geldiğini belirtmektedir. Hughes ise bu anlaşmanın TBMM tarafından onaylanmadığını ifade ederek, Chester imtiyazına ilişkin kesin bir sözleşmenin imzalanmamış olduğunu hatırlatmakta ve TPC'nin imtiyaz hakları konusunda iddiada bulunmanın rahatsızlık yaratacağı cevabını vermektedir.¹²

ABD Yakın Doğu İşleri Başkanı W.Robbins, Chester projesi hakkında OAEC Başkanı John MacArthur ile 10 Haziran 1921 tarihinde yapılan toplantıda MacArthur'a: 1912'de her türlü hazırlık yapılmış olmasının rağmen Türk-İtalyan savaşı sebebiyle Chester imtiyazının Osmanlı Meclisi'nde onaylanmamış olduğunu, sadrazamın mektubuyla TPC'ye imtiyaz verilmiş olmasının ABD hükûmeti tarafından kabul edilmediğini, bu durumda ABD hükûmetinin her iki projeye de sıcak bakmadığını, Anadolu'da mevcut koşullarda bir imtiyaz

(%25), Royal Dutch Shell (%25)'dir. Daha sonra Kallust Sarkis Gülbenkiyan'ın da %5 hissesi olduğu ortaya çıkacaktır. TPC, 1914 yılında Başbakan Said Halim Paşa tarafından İngiliz/Alman elçilerine verilen mektuplar ile Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol imtiyazı almış olduğu iddiasıyla Lozan Barış görüşmelerinde İngiliz delegasyonu tarafından hak iddia edilmesiyle gündeme gelmiştir. Alman elçisine verilen mektup için bkz. *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1920/II, Belge.550, 4 Ağustos 1920, s.660-662. Bu şirketteki Alman Deutsche Bank hisselerine Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz hükûmeti tarafından el koyulacak ve 1920 San Remo Petrol Anlaşması ile bu hisseler Fransızlara devredilecektir. TPC, 1925-1961 yılları arasında Irak petrolerinin tümünün arama ve üretim tekeline sahip olacaktır. 1928 yılında sonuçlanan görüşmeler sonucunda ABD Petrol grubu da şirkette hissedar (%24,75) olacaktır. 1929 yılında TPC'nin adı Iraq Petroleum Company (IPC) olarak değiştirilecektir.

⁹ *FRUS*, 1921/II, Belge.81, 1 Mart 1921, s.80-84.

¹⁰ *Charles Evans Hughes (1862-1948)*: 1921-1925 yılları arasında ABD dışişleri bakanıdır.

¹¹ Londra'da Bekir Sami Bey ile Franklin Bouillon arasında 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan anlaşma TBMM tarafından Misakı Milliye uygun olmadığından onaylanmamıştır. *TBMM GCZ*, Devre. I, C.II,İçtima.2, 17 Mart 1921,s.3-9.. Diğer yandan Türk-Fransız görüşmeleri 18 Mayıs 1921 tarihinde yeniden başlayacak ve sonuçta 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Türk-Fransız Antlaşması imzalanacaktır. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000, s.48-60.

¹² *FRUS*, 1921/II, Belge.881, 24 Mayıs 1921, s.921-922.

alınmasının mümkün olmadığını, şartlar iyileşirse durumun değerlendirileceğinin söylendiğini kaydetmektedir.¹³

Anadolu'da demiryolu imtiyazı konusunda Şubat 1922'de Ankara'da görüşmelerde¹⁴ bulunan The Foundation Company of New York firmasının temsilcisi Mc Dowell, 8 Mart 1922 tarihinde Amiral Bristol'e gönderdiği yazıda Nafia Vekili Feyzi Bey¹⁵ ile yapmış olduğu yazışmaların kopyalarını göndermekte; Ankara hükûmetinin bir imtiyaz sözleşmesi yapmak için istekli olduğunu, prensip olarak projeye olumlu bakan Feyzi Bey tarafından gerekli yasal düzenlemelerin iki hafta içinde TBMM'den geçirilebileceğinin belirtildiğini ifade etmektedir. Mc Dowell, görüşmeler esnasında Feyzi Bey tarafından sözlü olarak, bu imtiyazın Musul'a kadar uzatılabileceği konusunun ifade edildiğini belirtmektedir. Ergani'deki bakır ve Keban'daki gümüş madeni yataklarının Anadolu'daki en zengin madenler olduğunu kaydeden Mc Dowell, Sason ve Van çevresinde petrol yatakları bulunduğunu, güzergâh boyunca demir, kömür, linyit, asfalt, tuz, altın ve kalay madenleri bulunduğunu belirtmektedir. Mc Dowell, ayrıca Chester projesi ile önerilen ana güzergahın Samsun'dan Mezopotamya'ya kadar giden ana ticaret yolunu takip ettiğini, bu imtiyazın Fransızlar tarafından alınmak istendiğini, ABD'nin bu imtiyazı alamaması halinde prestij ve ticari kayıplara neden olacağını kaydetmekte ve imtiyaz sözleşmesinin Lozan'da barış görüşmeleri sonlandırılmadan imzalanmasını tavsiye etmektedir. Amiral Bristol, 15 Mart 1922 tarihli raporu ile bu gelişmeleri ve yazışmaların kopyasını ABD dışişleri bakanlığına iletmekte ve ABD firmalarının Anadolu'da demiryolu imtiyazı almaları için destek verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶

ABD dışişleri bakanlığı tarafından Amiral Bristol'e 6 Haziran 1922 tarihinde gönderilen talimatta; *The Foundation Company of New York* firmasının Chester imtiyazından faydalanmak üzere 17 Nisan 1922 tarihinde ABD dışişleri bakanlığına başvurduğu, başka firmaların da imtiyazdan yararlanmak üzere müracaatta bulunduğu¹⁷, ABD hükûmetinin tanınmayan bir otorite tarafından verilen bir imtiyaz için tam destek veremeyeceği belirtilmekte ve ABD'li girişimlere yardım edilmesi bildirilmektedir. Diğer yandan bazı İngiliz, Fransız firmalarının da bu imtiyazla ilgilenmekte oldukları, Fransızların; Samsun limanı, dünya savaşından önce kendileri tarafından başlatıldığını belirttikleri Samsun-Sivas demiryolu ve Ergani bakır madenleri ile ilgilenmekte olduklarını, İtalyan hükûmetinin ise

¹³ *FRUS*, 1921/II, Belge.882, 10 Haziran 1921, s.922-924.

¹⁴ İcra Vekilleri Heyeti 1 Şubat 1922 tarihinde yaptığı toplantıda liman, demiryolu, maden gibi imtiyazların nasıl verilebileceği konusunda görüşmelerde bulunmaktadır. *BCA*: 30.18.1.1/4.46.20, 1 Şubat 1922.

¹⁵ *Feyzi Bey (Pirinçcioğlu) (1878-1933)*: 14 Ocak 1922-30 Ekim 1923 tarihleri arasında TBMM hükûmetinde nafia vekili olarak görev yapmıştır.

¹⁶ *FRUS*, 1922/II, Belge.860, 15 Mart 1922, s.968-971.

¹⁷ Başka firmaların başvuruları için bkz. *FRUS*, 1922/II, Belge.861, 29 Mart 1922, s.972-973. *FRUS*, 1922/II, Belge.862, 2 Mayıs 1922, s.973.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Anadolu'daki sözde İtalyan nüfuz bölgesinde kullanılmak üzere Bâb-ı Âli ile bir ticari anlaşma imzaladığı bildirilmektedir.¹⁸

OADC, Clayton-Kennedy'nin Türkiye'ye gönderilerek Arthur Chester ile eski imtiyazın yeniden canlandırılması için Ankara hükûmeti nezdinde imtiyaz görüşmelerine başlaması kararı almasıyla proje yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Clayton-Kennedy ve Arthur Chester ikilisi şirket yetkilileri olarak Eylül 1922 ortasında Ankara'ya gelmişlerdir. Bunların geliş amacı 1909 yılında Osmanlı makamlarına sunulmuş olan demiryolu ve maden imtiyazı sözleşmesini bu sefer de Ankara hükûmetine sunarak bir anlaşma imzalamak üzere girişimde bulunmaktır. Clayton-Kennedy, Goethals'a gönderdiği mesajda; 1909 şartlarında bir mutabakat sağlandığını, parlamento onayına gönderilebileceğini, teminatın 30.000 dolara indirildiğini bildirmektedir.¹⁹

Bu süreçte Chester grubunun yeniden düzenlenme yoluna giderek, yeni bir tüzel kişilik oluşturmaya başlamış olduğu görülmektedir. Şirketin başkanı Tümgeneral George W. Goethals²⁰ tarafından 26 Ekim 1922 tarihinde ABD dışişlerine gönderilen mektupta yeni örgütlenme hakkında bilgi verilmektedir. Goethals'ın mektubuna göre; OADC, Mart 1922'de ABD Delaware eyaleti yasalarına göre kurulmuş bir şirket olup OAEC'nin malvarlığını devralacak şekilde bir düzenlemeye gitmiştir. Toplam 5.000 hisseye sahip olan OADC şirketinde; 4.347 adet hisse ABD vatandaşlarına, 623 adet hisse ise Büyük Britanya (İngiliz ve Kanadalı) vatandaşlarına ait bulunmaktadır. OADC'de Chester grubunun hissesi %40, Woodhouse ve Stock'un hissesi %10'dur. Hisselerin %50'sinin ise halka satışa sunulması öngörülmektedir. Şirketin Türkiye'deki yetkili temsilcisi ise Clayton-Kennedy'dir.²¹

Bu dönemde Chester şirketi içinde mevcut ABD-Kanada-İngiliz çekişmeleri ve anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmakta, bu durum Ankara hükûmetiyle yapılacak anlaşmaya ilişkin yürütülecek faaliyetleri olumsuz olarak etkilemektedir. Amiral Bristol, ABD dışişleri bakanlığına gönderdiği mesajında Kennedy'nin durumunun netleştirilmesini talep etmektedir.²² Bu gelişmeler sırasında Clayton-Kennedy'in bir dönem şirketten uzaklaştırılması İstanbul'daki ABD diplomatlarını oldukça zor duruma sokacaktır.²³ Bu arada

¹⁸ *FRUS*, 1922/II, Belge.863, 6 Haziran 1922, s.974-975.

¹⁹ *FRUS*, 1922/II, Belge.865, 5 Ekim 1922, s.976.

²⁰ *George Washington Goethals* (1858-1928) : Panama Kanalı inşaatını gerçekleştiren ABD'li inşaat mühendisi-istihkâmcı generaldır.

²¹ *FRUS*, 1922/II, Belge.868, 26 Ekim 1922, s.978-979.

²² *FRUS*, 1922/II, Belge.866, 7 Ekim 1922, s.977.

²³ *FRUS*, 1922/II, Belge.869, 5 Aralık 1922, s.979-980.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Arthur Chester, 7 Aralık 1922 tarihinde yeniden geldiği Ankara’da tek yetkili olarak birçok bakanla görüşmelerde bulunmaktadır.²⁴

Aralık ortalarından itibaren Türk makamları tarafından Clayton-Kennedy’ye Anadolu’ya geçiş izni verilmesinden sonra görüşmeler Ankara’da devam etmiştir. ABD hükûmeti, Chester grubunun sermaye sahibi olmayan maceracı kimselerden meydana gelmesi, diğer uluslararası güçlerle görüşme halinde olmaları, savaş öncesi dönemde şirkete destek verilmesine rağmen başarısız olunması gibi nedenlerle projeye tam bir destek vermemektedir. Ankara hükûmeti ise Chester projesini bir ABD devlet projesi olarak görmek istemektedir.²⁵

15 Ocak 1923 tarihinde Hughes tarafından Dolbare’ye gönderilen talimat Chester projesine ABD hükûmetinin desteği konusunda son derece net bilgiler içermektedir. Buna göre; ABD çıkar gruplarına destek verilmesi ancak görüşmelerde doğrudan yer alınmaması ve herhangi bir grubuna tercih göstermekten kaçınılması vurgulanmakta, imtiyazın meşru bir otoriteden alınması durumunda ABD hükûmetinin daha kesin bir destek verebileceği bildirilmektedir. Hughes, aynı yazıda Mezopotamya’da petrol için faaliyet göstermekte olan şirketler hakkında özet bilgiler de göndermektedir. Hughes, imtiyaz elde etmek için çalışan üç grup olduğunu, bunlardan birincisinin TPC ile görüşmekte olan ABD şirketleri olduğunu, ikinci grubun Padişah II. Abdülhamit’in varislerinden oluşan ve sözcülüğü Avukat Samuel Untermayer tarafından yapılan, Mezopotamya petrolünün kendilerine ait olduğunu iddia eden ve bu imtiyazı ABD ve İngilizlere satacağını belirtenler olduğunu, ayrıca Chester grubu (OADC) olduğunu, bu gruplardan hiçbirisine öncelik verilmeyeceğini bildirmektedir.²⁶

Ahmet Emin Yalman, Lozan görüşmelerine ara verildiği dönemde Ankara’da ele alınan konuların en başında yapılacak yeni milletvekili seçimleriyle birlikte Chester projesi olduğunu, bu projenin TBMM’de kabul görmesinin artık bir oldu-bitti olarak görüldüğünü belirtmektedir. Lozan görüşmelerinde ABD hükûmetinin Chester projesini destekler görünmesi, bu grubun ciddiyeti konusunda herhangi bir itiraz olmaması, ABD’nin

²⁴ *FRUS*, 1922/II, , Belge.864, 2 Ekim 1922, s.976. Türk makamlarında Clayton-Kennedy’in bir İngiliz casusu olabileceği hususunda ciddi şüpheler bulunmaktadır. Öyle ki sözleşme için gereken teminatı hazırlamak üzere İstanbul’a giden Clayton-Kennedy, izinsiz olarak Anadolu’ya geçmeye çalışırken İzmit’te tutuklanarak İstanbul’a geri gönderilmiştir. Bunun üzerine Arthur Chester da İstanbul’a dönmüştür. ABD Ankara Konsoloslu İmbrice 7 Aralık 1922 tarihli raporunda; Türkiye’de İngilizlere karşı büyük bir nefret ve tepki olduğunu, bu bakımdan Chester grubunda bir İngiliz’in görev almasının Türk makamları ve kamuoyunda oldukça sert bir şekilde karşılandığını belirtmekte, Clayton-Kennedy’nin durumunun açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir. Bkz. *FRUS*, 1922/II, Belge.871, 7 Aralık 1922, s.982. Clayton-Kennedy’nin durumu 9 Aralık 1922 tarihli talimat ile netleştirilecektir. *FRUS*, 1922/II, Belge.872, 9 Aralık 1922, s.983. İcra Vekilleri Heyeti 10 Aralık 1922 tarihinde yapılan toplantısında; ABD’li Chester, Kanadalı Clayton-Kennedy ve refakatlerinde Suphi Ziya Bey’in Ankara’ya gelmelerine izin verilmesi kararı almıştır. *BCA*: 30.10.0.0/206.410.3. 10 Aralık 1922.

²⁵ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s.241-242.

²⁶ *FRUS*, 1923/II, Belge.294, 15 Ocak 1923, s.1198-1199.

emperyalist Batı devletlerine karşı Türkiye’de büyük ekonomik yatırımlar yapacağı, ABD’nin Türkiye’nin ekonomik geleceğine büyük bir ilgi duymakta olduğunu, hele bu durumun Lozan görüşmelerine ara verildiği bir süreçte yeniden ortaya çıkmasının “gökten inmiş bir imdat” etkisi yarattığını kaydetmektedir. Yalman, Amiral Chester’ın ABD’de önemli bir şahıs olması, Panama kanalını inşa eden ünlü inşaat mühendisi-istihkâmcı General G.W.Goethals’ın da OADC’de yer almasının büyük bir güven yarattığını ifade etmektedir.²⁷

TBMM’nin sivil-asker bürokrat, küçük burjuva aydınlar, yerli iş adamları ve feodal sistemin devamı eşraf ve toprak ağalarından meydana geldiğini ve incelediğimiz dönemin nesnel koşulları dikkate alındığında; Türkiye’nin endüstriyel gelişmişlik ve altyapı bakımından oldukça geride olduğu, bunu düzeltmek için gereken sermayenin mevcut olmaması ve dış sermayeye ihtiyaç duyulması, demiryollarına büyük bir ihtiyaç olması konuları ön plana çıkmaktadır.²⁸

Bu dönemde 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi açış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal; her medeni memleket gibi yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, ülkenin çok geniş olduğunu ve çok miktarda sermayeye ihtiyaç duyulduğunu, “*Türk kanunlarına saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayeye açık ve gereken teminatı vermeye hazır olduğunu*” ifade etmektedir.²⁹

3. Chester Projesi’nin TBMM’de Görüşülmesi (8-9 Nisan 1923)

Chester imtiyazı kapsamında Anadolu’da limanlar ve demiryolu inşa etmek ve demiryolunun 20’şer kilometre sağ ve solundaki madenlerin işletilmesi maksadıyla OADC adına Chester ve Kennedy ile imzalanmış olan sözleşme ve ekleri 8 Nisan 1923 tarihinde onaylanmak üzere TBMM’ne getirilerek görüşmeye açılmıştır.³⁰ Burada yapılan tartışmalarda İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey (Orbay) Chester projesini “*Ulusun sonsuza dek kurtuluşu*” olarak nitelendirmekte ve “*Memleketin ekonomisini ıslah ve tezyid etmeye (çoğaltmaya) mecburuz... Bunun elifbası şimendiferdir*” ifadesiyle projeyi savunmaktadır. Rauf Bey, imtiyaz süresinin 99 yıl gibi uzun bir süre olduğuna dair eleştiriler üzerine yaptığı açıklamada, bu sürenin makul olduğunu, madenleri devletleştirmenin uygulamada darülacezeye döndüğünü belirterek şöyle söylemektedir: “*Madenlerimiz vardır ama*

²⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, 1922-1944, 2. Baskı, Pera yay., İstanbul, 1997, s.853-854.

²⁸ Bu sorunların Sivas Kongresi’nde ortaya atılan Amerikan mandası meselesiyle birlikte değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Sivas Kongresi’nde Amerikan mandacılığı meselesi ile ilgili olarak bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, TTK yay., Ankara, 2009, s.237-250. Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2006, s.271-285.

²⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, (1906-1938), 5. Baskı, ATAM yay., Ankara, 1997, s.113.

³⁰ TBMM’de 8 Nisan 1923 tarihinde yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Devre.I, C.28, 20.İçtima, 8 Nisan 1923, s.436-517.

çıkartabiliyor muyuz? Kullanabiliyor muyuz? Hayır, vardır, kimseye vermeyeceğiz, biz de kullanmayacağız dersek bu ne dereceye kadar şayanı muhakeme bir ifade olur?” İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), Chester projesinin gerçekleştirilmesinden elde edilecek faydalar üzerinde durmakta, madenlerin işletilmesinin mevcut yasal düzende mümkün olmadığını belirterek, bu projede memleketin menfaatlerinin şirketin menfaatlerinin üzerinde olduğunu kaydetmektedir.

TBMM’de milletvekillerinin genel olarak proje lehinde görüş belirtmelerine veya projeye karşı görüş vermemelerine karşılık bazı milletvekillerinin proje aleyhine görüşler belirttiği de görülmektedir. Bunlardan birisi olan İzmir milletvekili Süleyman Sırrı Bey (Aral), dünya savaşının petrol yüzünden çıktığının unutulmaması gerektiğini, bu projede ABD kapitalistlerinin yararının ağır bastığını ifade etmektedir. Kars Milletvekili Ali Rıza Bey ise bu imtiyazın sadece Chester firmasına değil, bütün ABD hükûmetiyle yapılacak bir iş olduğunu, bunun çok iyi düşünülmesi icap ettiğini, on yıl sonra veya yarım asır sonra memleketin bir ekonomik çıkmaza sürüklenmesi durumunda ne yapılacağını dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Erzurum Milletvekili Salih Efendi ise imtiyaz sözleşmelerinin onaylanmasının Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması sonrasında bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Bu görüşmeler sonrasında yapılan oylamada 158 milletvekilinden 141’i evet oyu kullanmasına rağmen, çoğunluğun sağlanmamış olması nedeniyle oylamanın 9 Nisan 1923 tarihinde tekrar yapılmasına karar verilmiştir.

TBMM’de 9 Nisan 1923 tarihinde yoklama usulü ile yapılan oylama neticesinde; oturuma katılan 206 milletvekilinden; 185 evet, 11 hayır, 10 çekimser oy verilmiş ve böylece yeni Türkiye’nin “*yabancı sermayeye açılışının ilk tecrübesi*”³¹ olan Chester projesine ilişkin sözleşme onaylanmıştır.³² Rauf Bey, onayı müteakip yaptığı konuşmada; “*hep birden sevinmemizi icap ettiren hayırlı bir durum karşısındayız*” ifadesiyle düşüncesini ifade etmektedir. Ahmet Emin Yalman, TBMM’nde 9 Nisan 1923 tarihinde alınan bu kararın “*Avrupa’da bir bomba etkisi*” yarattığını, hele Fransa’da “*kıyamet koptuğunu*” belirtmektedir. Avrupa devletlerinin Lozan görüşmelerinde “*Türkiye’nin ekonomik ve siyasi menfaatlerine aykırı bir antlaşma imzalamak yolundaki ümit ve emellerinin Chester projesine onay verilmesi ile suya düşürüldüğünü*”, bu karar ile İtilaf devletleri cephesinin ikiye bölündüğünü belirtmektedir.³³

Chester imtiyaz sözleşmesinin onaylanmasından sonra 5 Haziran 1923 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bir mülakatta Millî Türk Ticaret Birliği Reisi

³¹ Selim İlkin, “1922-1923 Türkiye’inde Bir Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, *Bildiriler ve Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (17-22 Mayıs 1981), 2. Baskı, Ankara, 1984, ss.739-781.

³² TBMM ZC, Devre.1, C.29, 21.İçtima, 9 Nisan 1923, s.19-25.

³³ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

Hüseyin Hüsnü Bey, Chester projesinin Türkiye'nin bir iç sorunu olarak görülerek müzakere edildiğini, Fransa'nın protestosu sonrasında projenin onaylanmasının bir haysiyet meselesi olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Bu proje sayesinde hızlı bir iyileşme dönemine girileceğini belirten Hüseyin Hüsnü Bey; limanlar, demiryolları, yollar yapılacağını, yabancı makinelerin getirilebileceğini, toprak altındaki hammaddelerin çıkarılabileceğini belirtmektedir.³⁴

Chester imtiyaz sözleşmesinin TBMM'de onaylanma süreciyle birlikte Fransızlar açısından Osmanlı döneminde alındığı iddia edilen Samsun-Sivas demiryolu-liman yapımı imtiyazının uygulanması şansı giderek kaybolmaktadır. Diğer yandan TPC'deki hisselerini korumak isteyen Fransızlar Lozan'da Musul'u Türklere bırakmak istemeyen İngiliz tarafına destek çıkmaktadır. Mezopotamya petrolerinden pay kapmak isteyen Standard Oil Company'nin başını çektiği Amerikan petrol grubu ise Lozan'da, hem TPC ile ortaklık görüşmelerini sürdürmekte ve hem de Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması için ABD hükûmetine baskı yapmaktadır.³⁵

Salâhi R. Sonyel, savaştan önce Osmanlı yönetimi tarafından özellikle Fransız firması *Régie Generale* ve İngiliz firması *Turkish Petroleum Company*'ye verilen ayrıcalıklarla çelişen Chester imtiyazının TBMM tarafından onaylanmasındaki amacın, Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi öncesi ve konferans sırasında ABD'yi İngiltere-Fransa-İtalya'ya karşı kullanmak olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Tezel ise farklı bir açıdan bakarak şu soruyu sormaktadır: “*Kurtuluş savaşını zaferle bitiren Birinci BMM'nin şan ve şerefine eklenecek olan nedir?*”³⁷

4. Chester İmtiyaz Sözleşmesinin İçeriği

TBMM tarafından onaylanan Chester imtiyazına ait dokümanlar 25 Temmuz 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na teslim edilmiştir. Bu dokümanlar; ön anlaşma, kesin sözleşme, şartname, ek sözleşme, Nafia Vekili Feyzi Bey'in mektubu, Mahmut Esad Bey'in mektubu, Vekiller Heyetinde kabul edilen yasa teklifi, tarım aletleri ve makinalarına temini sözleşmesi belgeleridir.³⁸

Bu belgelerden edindiğimiz bilgilere göre imtiyazın kapsamını şöyle özetlemek mümkündür: Chester imtiyazı, Türkiye'ye 300 milyon dolarlık bir yabancı sermaye yatırımı

³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1923:4. Akt. Sevilay Özer, “Chester Projesi'nin Hakimiyeti Milliye Gazetesi'ne Yansımaları”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, ss.287-299.

³⁵ Biğa Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.24, (1 Nisan 1999), ss.527-561.

³⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003, s.340.

³⁷ Yahya Sezai Tezel, “Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *AÜSBFD*, C.XXXV, Aralık 1970, ss.287-318.

³⁸ *FRUS*, 1923/II, Belge.1007, 25 Temmuz 1923, s.1215-1241.

olarak; 4.400 km uzunluğunda, 1,435 m genişliğinde demiryolu ve 3 adet liman yapımı işlerini içermektedir. Bu imtiyaz, demiryolu güzergâhı boyunca her iki tarafında 20'şer km genişliğinde (yaklaşık toplam 170.000 km²) arazideki yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin 99 yıl süreyle işletilmesi ve bu sürenin sonunda Türkiye'ye devredilmesini de kapsamaktadır. OADC bu projenin yürütülmesinde her türlü masraf ve alınacak risklerden sorumlu olacaktır. Ek-1'de sunulan haritada gösterildiği üzere; demiryolu hattı Samsun'dan başlayarak bir kol Ankara'ya, bir kol Sivas'a ulaşacaktır. Sivas-Van hattı; Van gölünün kuzeyinden geçerek Erzurum'a, diğer kol Van gölünün güneyinden geçerek Harput, Ergani, Diyarbakır, Bitlis hattı ve devamında Musul-Kerkük-Süleymaniye'ye ulaşacaktır. Harput-Yumurtalık hattı Ceyhan vadisinden geçecek, ayrıca Ulukışla-Ankara bağlantısı inşa edilecektir.

5. ABD Hükûmetinin Tutumu

İmtiyaz sözleşmesinin onaylanması safhasına gelmesine rağmen ABD hükûmeti tarafından firmalara hâlâ tam bir destek verilmemektedir. İmtiyaz onaylanmadan önceki günlerde General Goethals, ABD Dışişleri Yakın Doğu Şubesi Şefi Allen W. Dulles ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve destek talep etmiştir. Özellikle Musul konusuna değinen Goethals, imtiyaz planına dayanan isteklerinin bakanlık tarafından İngilizlere karşı da desteklenip desteklenmeyeceğini merak etmektedir. Dulles, şirkete daha önce bildirilmiş olan bakanlık görüşünü hatırlatarak ABD dışişlerinin toprak konularına karışmak istemediğini söylemekte, "*Türkiye'nin Musul üzerindeki hakları, Türk-Irak sınırının belirlenmesine bağlıdır ve bu nokta Lozan Antlaşması'na göre Türkiye ile İngiltere arasında çözüme bağlanacaktır,*" diye cevap vermektedir.³⁹

İmtiyaz sözleşmesinin TBMM'de onaylanması üzerine İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pélle tarafından 11 Nisan 1923 tarihinde Chester imtiyazının Fransa tarafından savaş öncesinde alınmış olan haklarını bozma niteliğinde olduğu gerekçesiyle Ankara hükûmeti temsilcisine bir protesto notası verilmiştir.⁴⁰

ABD Yakındoğu İşleri Başkanı Allen W. Dulles tarafından hazırlanan memorandumda; General Goethals'ın isteği üzerine 11 ve 12 Nisan 1923 tarihlerinde yaptıkları görüşmede Goethals'ın Chester imtiyazı ve Musul meselesinde İngiliz çıkarları karşısında ABD dışişleri bakanlığının desteğini öğrenmek istediğini, ayrıca Chester imtiyaz bölgesinde *Anglo-Persian Oil Company* dışındaki İngiliz ve Fransız firmaları ile çalışabileceğini değerlendirdiğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Dulles kendisinin buna karşılık olarak Musul konusunun Türkiye-Irak sınırının çözülmesine bağlı olduğunu, Lozan görüşmelerine göre bu konunun Türkiye ile İngiltere arasında tespit edileceğini, ABD delegasyonunun genel ABD çıkarlarını savunmak

³⁹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, 1914-1924, (Çev. Tefik Alanay), Milliyet yay., İstanbul, 1972, s.344.

⁴⁰ *FRUS*, 1923/II, Belge.993, 12 Nisan 1923, s.1201.

üzere Lozan'da bulunduğunu, Chester için özel bir durum olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir.⁴¹

Amiral Bristol, 16 Nisan 1923 tarihinde dışişleri bakanlığına gönderdiği raporunda; Konsolos Maynard B. Barnes'ın Ankara'dan döndüğünü, TBMM tarafından Chester projesinin onaylandığını teyit ettiğini, projede bazı küçük değişiklikler yapılmış olduğunu, inşaat sürelerinin kısaltıldığını, kömür ithalinin 20 yıldan 10 yıla indirildiğini, Toroslardan Ulukışla'ya uzanan hattın Ankara'ya bağlanacağını ve sözleşme metninin yakında yayımlanacağını bildirmektedir. Bristol'un projeye ilişkin değerlendirmesine göre; Türkler projeyi benimsemiş durumda olup Fransızların egemenlik haklarına karşı olduğunu değerlendirdikleri protesto notasına içermiş durumdadırlar. Bristol ABD'nin prestijinin bölgede nasıl yükseleceğinin Chester projesinin nasıl yürüyeceği ile yakından ilgili olduğunu, Fransızların son dokuz aydır Chester projesine karşı olduklarını göstermekte olduklarını, bu durumun ABD ticari girişimlerine karşı ciddi bir etkisi olabileceğini, ABD'nin "açık kapı" politikasının gereği olarak bu projeye destek vermesinin gerekli olduğunu, bu konuda bir hata yapılmamasını tavsiye etmektedir.⁴²

Hughes tarafından Amiral Bristol'e 20 Nisan 1923 tarihinde gönderilen mesajda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Amiral Bristol'ün düşüncelerini paylaştığını belirtmektedir. Hughes, Chester imtiyazının TBMM'de onaylanmasının, Bağdat demiryolu projesine ilham verecek projelere karşı ABD'nin izlediği "açık kapı" politikasının bir zaferi olduğunu, bu projenin ABD hükûmetine değil bir firmaya verildiğini, ABD hükûmetinin ilgisinin "dürüst oyun, eşit fırsat" ve "açık kapı" olduğunu, bu imtiyazdan ABD kontrolünde İngiliz ve Fransız şirketlerinin de yararlanabileceğini belirtmektedir.⁴³

Amiral Bristol tarafından 2 Mayıs 1923 tarihinde ABD dışişleri bakanlığına gönderilen raporda Chester imtiyazı sözleşmesinin 29 Nisan 1923 tarihinde Ankara'da imzalandığı bildirilmektedir.⁴⁴

İngiltere'nin Washington Büyükelçisi A. C. Geddes 30 Nisan 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada, Ankara hükûmetinin savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan silah zoruyla alınmış ve henüz geri verilmemiş bölgeler için imtiyaz veremeyeceğini, verilse dahi İngiltere'nin bunu tanımayacağını bildirmektedir.⁴⁵ ABD hükûmetinin Amiral Chester ve ortaklarına, henüz hukuki statüsü belli olmamış bulunan Mezopotamya için, Ankara hükûmetinin herhangi bir imtiyaz verme yetkisi bulunmadığı

⁴¹ FRUS, 1923/II, Belge. 995, 16 Nisan 1923, s.1202-1204.

⁴² FRUS, 1923/II, Belge. 992, 12 Nisan 1923, s.1200-1201.

⁴³ FRUS, 1923/II, Belge. 998, 20 Nisan 1923, s.1206-1207.

⁴⁴ FRUS, 1923/II, Belge. 1002, 2 Mayıs 1923, s.1209.

⁴⁵ FRUS, 1923/II, Belge. 1000, 30 Nisan 1923, s.1208-1209.

yolunda bir uyarma göndermesini istemektedir.⁴⁶ ABD dışişleri bakanlığı tarafından verilen cevapta “*ABD hükûmetinin bu durumu dikkate alacağı*” bildirilmektedir.⁴⁷

6. Lozan Barış Konferansı’nda İmtiyazlar Meselesi Bağlamında Chester Projesi

Lozan Barış Konferansı’nda Osmanlı yönetimi tarafından savaş öncesi dönemde çeşitli şirketlere verilmiş olan ve savaş esnasında uygulanmayan demiryolu, liman inşaatı imtiyazları konusu gündeme gelmiştir. Konferansta Müttefikler tarafından “imtiyazlar” konusu ilk defa 1 Aralık 1922 tarihinde gündeme getirilmiş ve müteakiben “Malî ve İktisadî Meseleler Komisyonu”nda ele alınarak görüşülmüştür.

Joseph C. Grew hatıratında; 21 Aralık 1922 akşamında İtalyan delegasyonunda verilen yemek esnasında Dr. Rıza Nur ile görüşüğünü, Rıza Nur’un kendisine Musul’da verilecek petrol imtiyazlarına ABD’nin katılmasını tercih ettiklerini, barış antlaşması imzalanmadan önce imtiyaz sözleşmesinin sonuçlandırılmasının ABD bakımından çok daha iyi olacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Grew ayrıca İsmet Paşa tarafından kendisine; Musul petrollerinin ABD tarafından işletilmesinden yana olduklarını söylediğini, çünkü ABD’nin “*çevirecek bir politika dolabının olmadığını*” belirttiğini kaydetmektedir.⁴⁸

Rauf Bey tarafından 4 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya gönderilen telgrafta; Fransız *Régie Générale de Chemin de Fer* şirketine verilen Samsun-Sivas Demiryolu imtiyazının sözleşme ve şartname imza işlemleri tamamlanmadan Dünya Savaşı çıktığı için yok hükmünde sayıldığını, Chester Şirketi ile görüşmelerin devam ettirildiği bildirilmektedir.⁴⁹

Bundan sonra Rauf Bey tarafından 25 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya gönderilen telgrafta; Chester projesine ilişkin olarak nafia vekâletinde incelemenin tamamlandığını, TBMM’ne onay için gönderilmek için zamanlamanın uygun olup olmadığı sorulmaktadır.⁵⁰ İsmet Paşa ise Chester projesinin, Fransızlara tercih edilmesinin uygun olacağını bildirmektedir.⁵¹

Lord Curzon tarafından Musul meselesinin Milletler Cemiyeti’ne havale ettirilerek çözülmesi formülü üzerinde durulduğu ve 24 Ocak 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri İngiliz Sir E. Drummond ile Lozan’da yaptığı görüşmede bunun yöntemlerini kararlaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Curzon, bu gelişmeleri Londra’ya rapor ederken, 25

⁴⁶ Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması*, s.346.

⁴⁷ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1001, 1 Mayıs 1923, s.1209.

⁴⁸ Joseph C. Grew, “Lozan Konferansı, 1922-1923”, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*, (1922-1923), (Ed.Ö.Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi yay., İstanbul, 2003, s.331.

⁴⁹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, 1922-1923, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), TTK yay., Ankara, 1990. Belge.273, 4 Ocak 1923, s.324.

⁵⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.I, Belge.426, 25 Ocak 1923, s.437.

⁵¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.I, Belge.438, 26 Ocak 1923, s.446.

Ocak 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne resmî bir mektup göndereceğini de belirtmektedir.⁵²

Müttefikler tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde Türk tarafına verilen taslak barış antlaşmasınının 94.maddesinde, 29 Ekim 1914 tarihinden önce Osmanlı hükûmeti ile Müttefik ülkelerin tebaaları arasında imzalanmış olan imtiyazların geçerli olması hususuna yer verilmiştir.⁵³ Bu husus, 4 Şubat 1923 tarihi itibarıyla barış konferansın kesintiye uğramasında etkili olan nedenler arasında yer alacaktır. Rauf Bey, 5 Şubat 1923 tarihinde TBMM gizli oturumunda yapmış olduğu konuşmada; Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde yaptığı bütün fedakârlıklara rağmen, İtilaf devletlerinin, "bazı şirketlerin haksız çıkarları uğruna" barış konferansını kesintiye uğratmış olduklarını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Birtakım şirketlerin, birtakım bankaların hukukunu, namesru olan arzularını talep için sulh konferansı inkıtaa duçar olmuştur."⁵⁴

TBMM'nde meydana gelen oldukça gergin hava İsmet Paşa'nın Lozan'dan sonra Ankara'da da zor günler yaşamasına, TBMM'de sert eleştirilerle karşılaşmasına neden olacaktır. İsmet Paşa, TBMM'de 21 ve 27 Şubat 1923 tarihlerinde yapılan gizli oturumlarda Lozan görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. İsmet Paşa konferansta; arazi, iktisadi ve idari konularda Türkiye'yi tatmin edecek koşullar olmadığından anlaşma olmadığını ve ara verilmiş olduğunu ancak görüşmelerin devam etmesi umudunu taşıdığını belirtmektedir. 27 Şubat 1923 tarihinde TBMM'de özellikle Musul konusunda tartışmaların yükselmesi üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, Musul meselesinin bir yıl içinde İngilizlerle ikili görüşmeler yoluyla çözülmesinin önemine işaret etmektedir.⁵⁵

7. Lozan Barış Konferansı İkinci Döneminde Chester Projesi

⁵² *Documents On British Foreign Policy (DBrFP)*, 1/XVIII, Belge No. 342, s. 466. Lord Curzon'un, Musul petrol işletmesi Turkish Petroleum Company'in (Royal Dutch-Shell) önemli hissedarlarından birisi olduğu ve bu bakımdan Musul petrolüyle kişisel olarak da ilgilendiği bilgisi de bulunmaktadır. Bkz. Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1918-1923, (Çev. Atal Behramoğlu), Doğan Kitapçılık yay, İstanbul, 1999, s.317.

⁵³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014, s.313-314.

⁵⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, Devre.I, C.3, İctima Senesi.III, 188.İnikat, 5 Şubat 1923, s.1274-1276.

⁵⁵ *TBMM GCZ*, Devre.I, C.3, İctima Senesi.III, 196.İnikat, 21 Şubat 1923, s.1290-1301. *TBMM GCZ*, Devre.I, C.3, İctima Senesi.III, 200.İnikat, 27 Şubat 1923, s.1304-1325. TBMM'de 2-6 Mart 1923 tarihlerinde Lozan Konferansı birinci dönem görüşmeleri yeniden ele alınmış, Musul meselesi üzerinde durulmuştur. Görüşmeler sonucunda Bakanlar Kurulu'na Türk Murahhas Heyeti'ne talimat vermek suretiyle görüşmelere devam için yetki verilmiştir. Bkz. *TBMM GCZ*, Devre.I, C.4, İctima Senesi.III, 6.İnikat, 6 Mart 1923, s.150-191. Bunun üzerine Türk hükûmeti 6 Mart 1923 tarihinde bir bildiri yayımlayarak Türk Murahhas Heyeti'ne sunulan barış koşullarının kabul edilebilir olmadığı ancak barış girişimlerine devam için TBMM tarafından Türk Hükûmetine yetki verildiği dünyaya açıklanmıştır. *DBrFP*, 1/VIII, Belge.427, s.579.

Rauf Bey, 15 Nisan 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, ABD'de bulunan Celalettin Arif Bey'den aldığı bilgilere göre İngiliz ve Fransızların aksine olarak ABD mahfillerinde olumlu tepkiler olduğunu, İtalyanların ise projede İtalyan mühendis ve işçilerinin kullanılacağı beklentisinde olduklarını bildirmektedir.⁵⁶

Chester projesinin TBMM'de onaylanması sonrasında 18 Nisan 1923 tarihinde Lozan Barış görüşmelerine katılacak Türk Heyeti Lozan'a hareket etmiş bulunmaktadır. İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği 22 Nisan 1923 tarihli telgrafta; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi hedef alan Chester projesinden İngilizlerin ziyadesiyle rahatsız olduklarını, Fransızların ise Samsun-Sivas projesi dolayısıyla endişe ettiklerini bildirmektedir.⁵⁷ İsmet Paşa Grew ile yaptığı görüşmede; ABD hükûmetinin Chester projesi konusunda inceleme yapmakta olduğunu, kendisinin Grew'a Chester konusunun siyasi bir konu olmadığı ve konferansta yer almasına gerek olmadığını ifade ettiğini, Grew'un da aynı görüşte olduğunu bildirmektedir.⁵⁸

İsmet Paşa ayrıca Grew tarafından ABD'nin ticari kapitülasyonlardan faydalanması önerisi yaptığını, kendisinin bunu kesin olarak reddettiğini, bu durumun Chester projesi üzerinde "soğuk duş" etkisi yapacağını ifade ettiğini bildirmektedir.⁵⁹

23 Nisan 1923 tarihinde başlayan Lozan'da ikinci dönem görüşmelerinde ele alınan sorunlar arasına Chester imtiyazı da eklenmiş bulunmaktadır. Yalman, ABD hükûmetinin Chester projesini tam olarak benimsemediğini ancak ABD temsilcilerinin Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde Chester projesi konusunda daha aktif bir rol oynadıklarını ifade etmektedir.⁶⁰ Bu süreçte Mezopotamya bölgesinde petrol imtiyazı almak için çalışan ABD grupları Lozan Barış görüşmelerinde kulis faaliyetlerinde bulunmakta ve imtiyazlar meselelerinin kendi çıkarlarına uygun bir şekilde çözümlenmesi yönünde gayret göstermektedirler.⁶¹ Lozan Barış Konferansı görüşmelerine gözlemci statüsünde katılan ve ABD Heyeti⁶² ise "açık kapı" ve "fırsat eşitliği" prensipleri çerçevesinde ancak ABD çıkar gruplarına eşit mesafede kalmaktadır.

İmtiyazlar konusu konferansın ikinci döneminin sonuna doğru Osmanlı borçları yüzünden tıkanmış olan konferansta oldukça sıkıntılı günler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Fransız delegasyonu başkanı General Pellé tarafından bu konuda tutunulan

⁵⁶ Bilâl N.Şimşir, *Lozan Telgrafları, 1922-1923, C.II, (Şubat -Ağustos 1923)*, TTK yay., Ankara, 1994, Belge.36, 15 Nisan 1923, s.197.

⁵⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.49, 22 Nisan 1923, s.204.*

⁵⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.51, 22 Nisan 1923, s.205-206.*

⁵⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.85, 26 Nisan 1923, s.222.*

⁶⁰ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim, C.II, s.860.*

⁶¹ Can, *Demiryolundan Petrole, s.245.*

⁶² Amiral Bristol başkanlığındaki ABD Heyeti'nde İsviçre Orta Elçisi Joseph C.Grew ve Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child da görev yapmaktadır.

uzlaşmaz tavır ve ısrarlı yaklaşımlar neticesinde antlaşmanın imzalanmaktan vazgeçilmesine dek uzanabilecek anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. General Pellé özellikle Paris'ten döndükten sonra ABD baş delegesi ile çeşitli görüşmelerde bulunmak suretiyle Chester meselesinden çıkan anlaşmazlıkların “çıkarlara karşılıklı saygı” esasında halletmeye çalışmaktadır.⁶³

Grew, Lozan Konferansının ikinci safhasında bütün koridorlarda Chester vızıltısının dolaştığını, Lozan'da ABD delegasyonunun en önemli görevlerinden birisinin Chester imtiyazını korumak üzere gerekli faaliyetlerde bulunmak olduğu konusunda genel bir kanaat bulunduğunu belirtmektedir. Grew, Chester konusunun konferansta resmi bir şekilde görüşülmediğini ancak delegasyonun ABD'nin “açık kapı” ilkesine göre mücadele ettiğini ve başarıya ulaştığını kaydetmektedir. Grew, İmtiyazlar konusunda İngiliz ve Fransızlar tarafından imzalanacak barış antlaşmasına savaştan önce Osmanlı Hükûmeti ile imzalanmış olan imtiyaz anlaşmalarının, resmi formaliteleri tamamlanmamış bile olsa Türk Hükûmeti tarafından geçerli olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin bir madde koymak istediklerini haber aldığını belirtmektedir. Grew, konunun detaylarını İsmet Paşa'dan öğrendiğini, çünkü bu konuyu Müttefiklerin kendi aralarında kararlaştırmış olduklarını ve ABD temsilcilerinin Müttefik toplantılarına alınmaması nedeniyle bu gelişmelerin kendisine iletilmediğini belirtmektedir.⁶⁴

Colby M. Chester, 3 Mayıs 1923 tarihinde Washington'da Basın Kulübü'nde yaptığı konuşmada; Fransızların ve İngilizlerin Chester projesinin aleyhine olarak Lozan Konferansı'na iddialar getirmemeleri gerektiğini, İngiliz iddiasının itibarsız TPC'ye dayandığını, Fransızların iddiasının ise Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmesiyle iptal olduğunu, bu iddianın zaten savaş ilanından önce ödenmemiş olan sözde bir borca dayandığını belirtmekte ve Chester topluluğunun ön incelemelere yarım milyon dolar harcamış bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Grew, General Pellé ile yaptığı görüşme hakkında 29 Mayıs 1923 tarihinde gönderdiği raporunda; Pellé'nin Chester imtiyazının Franklin Bouillon Antlaşması⁶⁶, Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun Limanı'nın geliştirilmesi projelerinde Fransız menfaatlerine dokunduğunu belirttiğini kaydetmektedir. Grew raporunda Pellé tarafından; 1914 yılında Osmanlı-Fransız hükûmetleri arasında 800 milyon frank tutarında bir borç anlaşması yapıldığını, bunun 300 milyon franklık kısmının Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun limanı

⁶³ Karacan, *Lozan*, s.322.

⁶⁴ Grew, “*Lozan Konferansı, 1922-1923*”, s.369.

⁶⁵ “*Events of A Month Throughout the World, Turkey*”, *Current History*, Vol.XVIII, No.3, Haziran 1923, s.531-532. Aynı dergide Alman sanayicilerin gizli girişimlerde bulunarak, Osmanlı hükûmetinin savaştan önce Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verdiği imtiyazlarla çatıştığı gerekçesiyle Chester imtiyazını engellemeye çalıştığı kaydedilmektedir.

⁶⁶ 1921 Türk-Fransız Antlaşması kastedilmektedir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

inşaatı imtiyazında kullanılmasının öngörüldüğünü, 8 Nisan 1914 tarihli irade ile bu anlaşmaya onay verildiğini, Meclisi Mebusan'da borçla ilgili yasa çıkarıldığını ancak savaş başlayınca inşaatın durduğunun ifade edildiğini kaydetmekte, Fransa'nın savaş öncesi imtiyazların barış antlaşmasında tanınmasını istediğini belirtmektedir.⁶⁷ Hughes tarafından Grew'a; Fransızlarla çatışma istemediklerini, konunun konferansa getirilmesi durumunda, çözüm için tahkime götürülmesi görüşü verilmesi talimatı verilmektedir.⁶⁸

Rauf Bey, 3 Haziran 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Gazi Mustafa Kemal Paşa huzurunda yapılan müzakereler sonucunda varılan karar doğrultusunda; Chester konusunun konferansta konu edilmemesini, halen Ankara'da bulunan eski imtiyaz sahibi firmalarla yapılmakta olan görüşmelerde olumlu gelişmeler olduğunu bildirmektedir.⁶⁹

İsmet Paşa, 5 Haziran 1923 tarihli raporunda; Pellé tarafından kendisine *Régie Generale* firmasına 1914 yılında Osmanlı hükûmeti tarafından verildiği iddia edilen Samsun-Sivas demiryolu ve liman inşaatı imtiyazı ile ilgili belgeler gösterilerek, bu imtiyazın Ankara hükûmeti tarafından tanınması ve bu hususun barış antlaşmasında yer almasını talep edildiğini, bu önerinin İngiliz ve İtalyan murahhaslar tarafından desteklendiğini bildirmektedir. İsmet Paşa buna karşılık olarak kendisinin Pellé'ye konunun siyasi değil, hukuki olduğunu ve konferans dışında olduğu cevabını verdiğini, konferansın kuponlar ve Osmanlı hükûmeti tarafından *Vickers-Armstrong*, *Régie Generale* ve *Turkish Petroleum Company* şirketlerine verilmiş olan imtiyazlar meselesinde kilitlendiğini kaydetmektedir.⁷⁰

Grew hatıratında; 5 Haziran 1923 tarihinde yaptığı görüşmede İsmet Paşa'nın İngiliz ve Fransızların Osmanlı döneminde Fransız (*Régie Generale*⁷¹) ve İngiliz (*Vickers-Armstrong*) firmalarına verilen bazı imtiyazların geçerli olması konusundaki baskılarından şikâyet ettiğini, tamamen hukuki olan bir meselenin Müttefiklerin tarafından siyasi hale getirildiğini, bu durumun barış antlaşmasının imzalanmasını tehdit eder boyuta ulaştığını, bu koşullarda “peki” demek zorunda kalabileceğini belirttiğini ve ABD'nin bu konudaki görüşünü

⁶⁷ FRUS, 1923/II, Belge.1005, 29 Mayıs 1923, s.1213-1214.

⁶⁸ FRUS, 1923/II, Belge.1006, 1 Haziran 1923, s.1215.

⁶⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.360, 3 Haziran 1923, s.390-391.

⁷⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.377, 5 Haziran 1923, s.400-401. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.392, 7 Haziran 1923, s.412.

⁷¹ Şirketin tam adı “*Régie Generale des Chemins de Fer*”dir. Bundan sonra kısaca “*Régie Generale*” olarak ifade edilecektir. Borçlanma ve imtiyaz konusu ise şöyle gerçekleşmiştir. 1914 yılında Maliye Bakanı Cavit Bey para bulmak için *Régie Generale* firması ile bir borçlanma anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma; 500 milyon frank direkt borçlanma, 300 milyon frank ise “Samsun-Sivas Demiryolu ve Ekleri Karadeniz Demiryolu Hattı” imtiyazında kullanılmak üzere toplam 800 milyon frank tutarında bir borçlanmayı kapsamaktadır. Meclisi Mebusan direkt borçlanmaya onay vermesine rağmen demiryolu ve liman yapım imtiyazını onaylamamıştır. Savaşın başlaması ile sadece parafe edilmiş olan imtiyaz sözleşmesi iptal edilmiştir. Bkz. Karacan, *Lozan*, s.273-274. İmtiyazın iptali ve Samsun-Sivas demiryolunun Osmanlı hükûmeti tarafından yapılması kararı için bkz. *BCA: HR.HMŞ.İŞO/133-14*, 24 Ağustos 1915.

sorduğunu kaydetmektedir. Grew, bu durumun Türk-ABD ilişkilerine zarar verebileceği cevabını verdiğini ifade etmektedir. Grew, Osmanlı döneminde *Régie Generale*'ye verilmiş ancak Osmanlı Meclisi tarafından onaylanmamış olan bir imtiyazın, 1923 yılı başında Türk hükûmeti tarafından Chester şirketine devredilmiş olduğunu, Türk hükûmetinin bunu konferansta Fransızlara karşı koz olarak kullanmak amacıyla mı yoksa Türkiye'nin imarının büyük bir kısmını tarafsız bir devlete yaptırmak için mi yapmış olduğunu anlayamadığını belirtmektedir.⁷²

İsmet Paşa, 9 ve 10 Temmuz 1923 tarihlerinde gönderdiği raporlarında; konferansta çözülemeyen son konunun imtiyazlar meselesi olduğunu, konunun 1913-1914 yıllarında Osmanlı hükûmeti tarafından *Régie Generale*, *Vickers-Armstrong* ve TPC şirketlerine verilmiş olan imtiyazlar meselesine indirgenmiş olduğunu bildirmektedir. İsmet Paşa, TPC imtiyazının kabul ve korunmuş olduğunun kabul edilmesi durumunda bunun Chester imtiyazına etkisinin ne olabileceği konusunda bilgi talep etmektedir. Diğer yandan, *Régie Generale* şirketinin Chester imtiyazı sebebiyle uğradığı zararın telafisi için, *Régie Generale*'ye verilen imtiyazın korunması veya muadil bir imtiyaz verilmesinin konu edildiğini belirtmektedir. İsmet Paşa ayrıca tüm imtiyaz sahiplerinin imtiyazlarının muhafaza ile uğradıkları zararların tazmin edilmesi ve bu şirketlere yakın gelecekte aynı kapsamda yapılacak projelerde rüçhan hakkı verilmesi konularını kapsayan bir protokol yapılmasının gündeme geldiğini bildirmekte ve talimat istemektedir.⁷³ İsmet Paşa 12 Temmuz 1923 tarihinde yapılan görüşmelerde İngilizlerin TPC konusunun protokol dışına çıkarılmasında ciddi itirazları olduğunu, bunun Chester projesi sebebiyle ABD'nin baskısı sonucu olduğunu değerlendirdiklerini, görüşmelerin sıkıştığını, "*barış görüşmelerinin Chester projesi ve detayları kayasına gelip çarptığını, barış olmazsa bunun sebebinin bunlar olacağını*" bildirmektedir.⁷⁴

Gazi Mustafa Kemal Paşa huzurunda yapılan toplantıda alınan kararlar Rauf Bey tarafından 11 ve 13 Temmuz 1923 tarihlerinde İsmet Paşa'ya gönderilmektedir. Buna göre; Chester imtiyazının onaylanmış olduğu ve bundan geri dönülemeyeceği, *Régie Generale*'nin Samsun-Sivas imtiyazından bahsedilmesinin kabul edilemeyeceği ancak zararının tazmin edilebileceği, 5 yıl süreli rüçhan hakkı verilebileceği, TPC'nin herhangi bir yasal hakkının olmadığı, bu imtiyazın kabul edilmesinin Chester imtiyazını bozacağını, *Vickers-Armstrong*'un mevcut haklarının korunmakta olduğu, gerekirse zararlarının karşılanabileceği ve 5 yıl süreli rüçhan hakkının verilebileceği hususları bildirilmektedir. Talimatta ayrıca Müttefiklerin Chester imtiyazını bozarak Türkiye'yi ABD karşısında zor bir durumda

⁷² Grew, "Lozan Konferansı,1922-1923", s.372.

⁷³ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.595, 9 Temmuz 1923, s.548-551. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.598, 10 Temmuz 1923, s.554-555.

⁷⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.617, 12 Temmuz 1923, s.565-566.

bırakmak ve TBMM'nin haysiyetini zedelemek gibi bir tutum takınmaları durumunda sulhun neden bozulduğunun dünyaya ilan edileceğini bildirilmektedir.⁷⁵

İsmet Paşa 16-17 Temmuz'da sonuçlanan görüşmelerde imtiyazlar konusunun kesin olarak çözüldüğünü ve konunun tamamen Türkiye'nin lehine sonuçlandığını bildirmektedir. Protokole göre; *Régie Generale* ve *Vickers-Armstrong* firmalarının haklarının mahfuz olmayacağını, rüçhan hakkı verilmeyeceğini, sadece birer mektup teatisi ile 5 yıl içinde aynı kapsamda ihale açılması durumunda bu firmaların haberdar edilmesi hususunun protokole dâhil edildiğini, TPC'nin protokol dışına çıkarıldığını, barış antlaşmasının birkaç gün içinde imzalanmasının beklendiğini bildirmektedir.⁷⁶

Grew, Müttefiklerin eksik veya hükümsüz eski sözleşmeleri geçerli hale getirmek için bir barış antlaşmasını araç olarak kullanmalarına izin veremeyeceklerini, bu girişiminin "açık kapı" prensibine aykırı olduğunu kaydetmekte, bu durumu Müttefik delegasyonlarını teker teker dolaşarak protesto ettiğini ve 15 maddelik itirazname hazırladığını belirtmektedir. Müttefiklerle Türk heyeti arasında imtiyazlar meselesine ilişkin 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan son toplantıya kendisinin alınmadığını belirten Grew, 03.00'a kadar süren toplantıda İsmet Paşa'nın mücadelesi sonucunda Müttefiklerin TPC meselesinin⁷⁷ barış antlaşmasında yer almamasını kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Grew, "Ertesi sabah İsmet Paşa'yı gördüm, on yıl yaşlanmış görünüyordu" diye kaydetmektedir.⁷⁸

İngiliz Heyeti Başkanı Rumbold 17 Temmuz 1923 tarihinde göndermiş olduğu raporlarda, İsmet Paşa'nın direnci karşısında imtiyazlar konusunda istediklerini elde edemediklerini bildirmektedir.⁷⁹ Rumbold, İsmet Paşa'ya 1914 yılında Osmanlı hükûmeti tarafından İngiliz şirketlerine verilmiş olan imtiyazların halen geçerli olduğunu ifade ettiğini, İsmet Paşa'nın ise bunun protokole yer almasını kabul etmeyeceğini ancak hukuksal bir konu olması münasebetiyle hakeme gidilebileceğini bildirdiğini kaydetmektedir. Rumbold, Grew'un da İsmet Paşa'dan hemen sonra yaptığı açıklama ile *Vickers-Armstrong* ve *Régie*

⁷⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.606, 11 Temmuz 1923, s.558-559. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.618, 13 Temmuz 1923, s.566-568.

⁷⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.636, 16-17 Temmuz 1923, s.578-579. Protokolün bu şekilde sonuçlandırılmasından oldukça rahatsız olan İngiliz tarafı TPC hakkında bir beyanatta bulunarak, İngiliz hükûmetinin TPC'nin haklarını muhafaza ettiğini bildirmiştir. İsmet Paşa da buna karşılık hiçbir taahhüt veya sorumluluk altına girmediğine dair bir beyanatta bulunacak ve Türkiye bakımından konu kapanacaktır. Bkz. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.640, 17 Temmuz 1923, s.581.

⁷⁷ Lozan görüşmeleri esnasında Musul petrolünün işletilmesi konusu ABD ile İngiltere arasında çıkar çatışma alanlarından birisi olarak yer almaktadır. TPC'nin Musul imtiyazı konusunda ABD hükûmeti tarafından hakeme gidilmesi teklifinde bulunulmasına rağmen İngiltere buna yanaşmayacaktır. Bkz. Grew, "Lozan Konferansı, 1922-1923", s.372.

⁷⁸ Grew, "Lozan Konferansı, 1922-1923", s.369-374.

⁷⁹ DBrFP, 1/XVIII, Belge.677, 17 Temmuz 1923, HMSO, Londra, 1972, s.955-960.

Generale imtiyazlarının ABD vatandaşlarıyla bir ilgisi olmadığını, TPC konusunun ise İngiliz hükûmeti ile şirket arasında bir konu olduğunu belirttiğini kaydetmektedir.⁸⁰

Lord Curzon tarafından bu durum başarısızlık olarak değerlendirilerek Rumbold'a oldukça sert eleştiriler yöneltilmekte ve bu gelişmenin Chester imtiyazının meşruluğuna katkı yapmasının kabul edilemeyeceği ifade edilmektedir.⁸¹ Rumbold, Curzon'un eleştirileri sebebiyle üzgün olduğunu ancak bu durumun alternatifinin konferansın kesilmesi olacağını, Ankara tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta boyun eğmemesi ve gerekiyorsa konferansı keserek geri gelmesi talimatı verildiğini, İsmet Paşa'nın daha önce yaptıklarına bakarak bu talimatı yerine getireceği kanaatinde olduğunu bildirmektedir.⁸²

Konferansta eski imtiyazlar konusunda varılan mutabakat üzerine, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak, “Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Kimi Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Açıklama” başlıklı bir belge imzalanmıştır. Buna göre; Osmanlı hükûmeti ile İngiliz *Armstrong -Vickers Ltd.* şirketi arasında 1913-1914 yıllarında Türkiye'de doklar, tersaneler ve gemi yapımı imtiyazı için yapılmış olan sözleşmeler kapsamında öngörülen işler 6 ay içinde Türkiye hükûmetinin istemiyle durdurulacaktır. Osmanlı hükûmeti tarafından Fransız *Régie Generale* firmasına 1914 yılında verilmiş olan Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun liman inşaatı imtiyazları ise 6 ay içinde yeniden başlatılmazsa iptal edilmiş olacaktır. Türkiye tarafından bu imtiyazların yerine eşdeğer başka imtiyaz verilebilecektir. Firmaların iptallerden doğan zararları karşılıklı olarak anlaşarak tazmin edilecektir. TPC konusu ise bu protokol kapsamı dışında kalmıştır. Türk hükûmeti ayrıca protokol kapsamındaki işler için 5 yıl içinde yabancı sermayeye yönelik ihale açmaya karar verirse, protokol konusu şirketlere bu düşüncesini bildirerek onların da tam eşitlik içinde rekabete girmesine imkân vereceğini mektup teatisi ile ilgili şirket ve hükûmetlere bildirecektir.⁸³ Salâhi R. Sonyel, bu mutabakatın Müttefiklerin Amerikalıların “açık kapı” siyasetine teslim oldukları anlamına geldiği yorumunda bulunmaktadır.⁸⁴

Lozan Barış Konferansı'nda oldukça uzun ve sert tartışma ve çekişmelerden sonra Musul meselesi konusunda kesin bir sonuca varılamadığından mesele antlaşmanın imzalanmasına engel olmayacak biçimde ileriye atılmıştır.⁸⁵ Zengin petrol yataklarına sahip

⁸⁰ *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.678, 17 Temmuz 1923, s.960-966.

⁸¹ *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.679, 18 Temmuz 1923, s.967.

⁸² *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.680, 19 Temmuz 1923, s.967-969.

⁸³ Protokol ve ilgili mektupların Türkçe metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.204-209, s.243-247. Bunlardan başka, İtalyan hükûmetine söz konusu döneme ait imtiyazlara ilişkin olarak 1 yıl içinde gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair bir mektup da verilmiştir.

⁸⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.355.

⁸⁵ Musul konusu Lozan Barış Antlaşması metninde 3. maddenin 2. paragrafında şöyle düzenlenmiştir: “Türkiye ile Irak arasındaki sınır, dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.”

olan Musul bölgesinin Türkiye sınırları içine alınamaması ve sonraki dönemde İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak görüşmeler yoluyla veya anlaşma sağlanamazsa Milletler Cemiyeti hakemliği ile çözülmesi kararının alınması, Mezopotamya petrolü imtiyazının bir İngiliz, ABD, Fransız şirketi haline gelmiş olan TPC tarafından kullanılacağı şeklinde yorumların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum kaçınılmaz olarak Chester imtiyazının cazibesini azaltacaktır.

Lozan Barış Konferansı'nda "eski imtiyazlar" konusunda uzun tartışmalar yapılmıştır. Türk Heyeti'nin görüşmelerde, "savaş öncesi imtiyazların geçerli olmadığı" yönündeki tutumu Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi başlamadan hemen önce Ankara hükûmeti ile yeni bir imtiyaz anlaşması imzalamış olan Chester grubu tarafından desteklenmektedir. Büyük Amerikan petrol şirketlerinden oluşan ve TPC ile anlaşmış olan diğer Amerikan grubu ise karşı savı desteklemektedir. ABD hükûmeti ise "açık kapı" prensibini savunmakta ve her iki tarafa da mesafeli durmaya çalışmaktadır. Diğer yandan İngiliz ve Fransız delegelerin, şaşırtıcı bir ısrarla eski imtiyazların geçerli olduğunu savunmaları ve konferansta Türk heyetiyle sert tartışmalara girmeleri oldukça gergin bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmakta ve hatta barış antlaşmasının imzalanmasını tehlikeye atmaktadır.

Lozan Konferansı'nın son safhasında *Vickers-Armstrong*, *Régie Generale* ve TPC gibi şirketlerin adeta bir tekel niteliğinde ve kabul edilemez önerileri doğrultusunda hareket eden Müttefikler tarafından gösterilen bu tutumla Türkiye'nin bağımsızlığının sınırlanmak istenmesi Ankara'da büyük bir tepki yaratmıştır. İngiliz ve Fransız delegelerin itiraz ettiği Chester imtiyazı konusunda ise Türk heyeti oldukça istikrarlı bir şekilde Chester imtiyazının Türk hükûmeti ile şirket arasında imzalanmış meşru bir sözleşmeye dayandığı ve siyasal bir tarafı olmadığı ayrıca Lozan Konferansı kapsamı içinde değerlendirilemeyecek bir konu olduğu savunulmaktadır.

İsmet İnönü hatıratında; savaş öncesinde *Armstrong*, *Vickers Ltd.* şirketlerinin Türkiye'de doklar ve tersane yapımı ile ilgili, *Régie Generale* şirketinin ise Samsun-Sivas demiryolu inşaatı ve işletmesi için 1914 yılında imtiyaz sözleşmeleri yapılmış olduğunu ancak savaş sebebiyle faaliyete geçemediklerini, Türk hükûmetinin beş yıl içinde bu işleri yabancı şirketlere yaptırmak üzere karar vermesi durumunda, söz konusu şirketleri haberdar ederek açılacak ihaleye eşit şartlarda katılmak üzere hak verilmesi için bir protokol imzalandığını ve ayrıca Müttefik temsilcileri ile mektup teatisi yapılarak konunun çözümlendiğini belirtmektedir.⁸⁶

Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında anlaşma olmazsa uyuşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulacaktır.” Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.95-96.

⁸⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018, s.407-408.

Lozan Barış Konferansı sürecinde Chester imtiyazı meselesini ABD ile ekonomik ilişkilerin kurulmasında bir başlangıç noktası olarak değerlendirmek düşüncesiyle İsmet Paşa ile Grew arasında istişarelerde bulunulmakta, başlatılacak ekonomik ilişkilerin iki ülke arasında tesis edilecek gerçek bir dostluk münasebeti için bir zemin oluşturabileceği değerlendirilmektedir.⁸⁷ Bu çabaların bir sonucu olarak 6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalanacaktır.⁸⁸

8. Chester Projesinin Sonu

Chester şirketinin içindeki anlaşmazlıklar ve tutarsızlıklar huzursuzluk şirketin sağlıklı çalışmasını engellemekte ve güvensizlik yaratmaktadır. Clayton-Kennedy New York'dan Rauf Bey'e gönderdiği 11 Haziran 1923 tarihli mektubunda şirket içinde meydana gelen karışıklıklardan bahsetmekte, Amiral Chester'in tarım makineleri imtiyazını başka bir şirkete satmak istemesi sebebiyle sorun yaşadıklarını ifade etmektedir. General Goethals'ın istifa etmesinden sonra Amiral Chester'in zor bir dönem geçirdiğini ve haklarını alarak ayrıldığını, Goethals'ın yeniden başkan olmasının beklendiğini belirten Kennedy, şirketin yeniden yapılandırılmakta olduğunu, yeni yönetim tarafından artık zaman kaybedilmeyeceğini, gelecek hafta keşif faaliyetlerine başlamak üzere mühendislerin Türkiye'ye geliş tarihlerini bildireceğini kaydetmektedir.⁸⁹ Bu dönemde Chester projesini destekler gibi görünen ABD Dışişleri Müsteşarı Leland Harrison'un 20 Haziran 1923 tarihinde gazetelerde yayımlanan bir demeci Türk tarafında şaşkınlık ve rahatsızlık yaratacaktır. Harrison'un demecine göre; "*ABD hükûmetinin Chester projesine ilişkin işlerde rolü olmadığı gibi ABD hükûmetinin böyle işlere karışarak garanti vermesi ABD'nin prensiplerine aykırıdır.*"⁹⁰

Clayton-Kennedy 9 Ağustos 1923 tarihinde yaptığı açıklamada; OADC'nin %90 hissesinin ABD'li ortaklara ait olduğunu ve Türkiye'de demiryolu yapımı, maden ve petrol işletmesi için alınmış olan imtiyazda başarılı olunamaması halinde bu durumun Türkiye ve Kanada'nın değil, ABD'nin başarısızlığı olacağını ifade etmektedir. Bundan sonra Amiral Chester ve ortakları ile Clayton-Kennedy grubu arasında OADC içinde devam eden anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için hakem gözetiminde devam eden görüşmeler sonucunda 23 Ağustos 1923 tarihinde varılan anlaşma ile Chester grubu elindeki imtiyazı,

⁸⁷ Grew, 12 Ocak 1923 tarihinde Türkiye-ABD dostluk ve ticaret antlaşması konusunu İsmet Paşa ile görüştüğünü, İsmet Paşa'nın Türkiye-ABD görüşmelerin hemen başlaması yönünde görüş belirttiğini kaydetmektedir. Bkz. Grew, "*Lozan Konferansı, 1922-1923*", s.340.

⁸⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.719, 6 Ağustos 1923, s.629-630. Bu antlaşma ABD'de Ermeni lobisinin yoğun muhalefetine etkisiyle 19 Ocak 1927 tarihinde Senato'da yapılan oylamada onaylanmadığından uygulamaya geçirilemeyecektir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.610.

⁸⁹ BCA: 30.10.0.0/206.410.10, 8 Temmuz 1923.

⁹⁰ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

300.000 ABD doları ve imtiyazın kullanılması durumunda OADC'nin net kârının %10'u karşılığında Clayton-Kennedy'nin başında olduğu Kanada grubuna devretmiştir.⁹¹

Kanada grubu, imtiyazı kullanmak için gerekli olan sermayeyi temin etmek maksadıyla gerek ABD ve Kanada'da ve gerekse Paris ve Londra'da yaptığı girişimlerden bir sonuç elde edememiştir. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın TPC ile Amerikan petrol şirketleri adına görüşmelerde bulunan *Standard Oil Company*'e destek vermeye hazır olduğunu açıklaması Kanada grubunu oldukça zor bir duruma sokacaktır. Bu süreç devam ederken OADC'nin Anadolu'da keşif ve inşaat faaliyetlerine başlamaması ve opsiyon süresinin sonuna yaklaşılması Türk hükûmetinde şirket hakkında ciddi endişelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Amiral Bristol 23 Ağustos 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda Türk hükûmetinin OADC'nin mevcudiyetinden ciddi şekilde endişe etmekte olduğunu bildirmektedir. Firmanın Türkiye'deki temsilcisinin son 19 gündür New York'tan hiçbir haber alamadığını belirten Bristol, tarım makineleri imtiyazının resmen iptal edilmediği halde, pratikte yürürlükten kaldırılmış gibi görünmekte olduğunu hatta bir Fransız şirketinin bu imtiyazı alacak gibi olduğunu belirtmektedir. Samsun-Sivas hattı opsiyon süresinin 6 Ekim 1923 tarihinde dolacağına dikkat çeken Bristol, şirketin durumu ve imtiyazın finansman bulma faaliyetleri konusunda bilgi talep etmektedir.⁹²

ABD Dışişleri Bakanı Vekili Phillips, Bristol'e gönderdiği cevap mesajında; Barnard Kennedy'nin şirketin tüm hisselerini almak üzere ödemelerde bulunduğunu, bu ödemelerin 1924 yılı sonunda 200.000 doları bulacağını, Barnard ve Clayton Kennedy'nin New York'ta finansman aramakta bulunduğunu, bunda başarılı olamazlarsa yabancı sermaye arayacaklarını, Kennedy'nin süre uzatımına ilişkin talep mektubunu Nafia Vekili Feyzi Bey'e sunmak üzere Türkiye'ye gelmek için yola çıkmak üzere olduğunu belirtmekte, yaşanan belirsizlikler karşısında kesin bir tutum almaktan kaçınmaktadır.⁹³

ABD Dışişleri Bakanı Hughes, 3 Ekim 1923 tarihinde Amiral Bristol'e gönderdiği talimatta; şirketin gecikmeleri olduğunu, 6 aylık bir uzatma için Imbrie üzerinden Rauf Bey'e bir teklifte bulunmak istediklerini, Türk hükûmetinin uzatma olmadığı takdirde imtiyazı feshetme hakkı bulunduğunu kaydetmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın uzatma için resmen araya girmesinin uygun olmadığını, bu konuyla Bristol'ün ilgilenmesinin daha uygun olacağını belirten Hughes, bu arada Rauf Bey'in istifa etmiş olmasının projeye bir etkisinin olup olmayacağını araştırılmasını da istemektedir.⁹⁴

⁹¹ "Turkey", *Current History*, Ekim 1923, Cilt.XIX, No.1, s.176.

⁹² *FRUS*, 1923/II, Belge. 1008, 23 Ağustos 1923, s.1241-1242.

⁹³ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1009, 17 Eylül 1923, s.1242-1243.

⁹⁴ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1010, 3 Ekim 1923, s.1243-1244.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Bristol, 8 Ekim 1923 tarihli mesajında; Rauf Beyin ayrılmasının projesinin yürütülmesinde bir engel teşkil etmeyeceğini, Türk hükûmetinin Chester projesinin gerçekleştirilmesini istediğini, bu projesinin arkasında ABD hükûmetinin desteği olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. Kennedy'nin İstanbul üzerinden Ankara'ya hareket ettiğini bildiren Bristol, OADC'nin mali durumu hakkında tatminkâr kanıtlar olursa Türk hükûmetinin süre uzatımı verebileceğini ifade etmektedir.⁹⁵

Bu arada İcra Vekilleri Heyeti 11 Ekim 1923 tarihinde yaptığı toplantıda OADC'nin Samsun-Sivas ile Ankara-Muş demiryolu hatları ve Samsun limanı inşaat sürelerinin uzatılmasına karar verilmiştir.⁹⁶ Bristol, 15 Ekim 1923 tarihli raporunda Clayton-Kennedy'nin Ankara'da yaptığı görüşmelerde olumlu gelişmeler elde etmiş olduğunu, Türk hükûmetinin işe başlaması için Kennedy'e seçenekler sunduğunu, 14 Ekim'de İstanbul'a dönen Kennedy'nin finansman için Paris'e hareket ettiğini ve tekrar İstanbul'a geleceğini kaydetmektedir.⁹⁷

Bristol 27 Ekim 1923 tarihli raporunda Ankara'da bulunan Konsolos Maynard B.Barnes'dan aldığı bilgileri aktarmakta, Samsun-Sivas hattı inşaatının 10 Kasım'a kadar başlamaması durumunda Nafia Vekili Feyzi Bey'in istifa edeceğinin anlaşıldığını bildirmektedir. Bristol; Barnes tarafından imtiyazın kaybedilmesi durumunda ABD'nin kimsenin idrak edemeyeceği kadar ekonomik ve siyasi prestij kaybına uğrayacağını, bu imtiyazın kaybedilmemesi için ABD hükûmetinin destek vermesine ihtiyaç olduğunu bildirildiğini, kendisinin de bu kanaate iştirak ettiğini bildirmektedir. Bristol, bu imtiyazın kaybedilmesi durumunda ABD'li yatırımcıların yakın gelecekte kendi devletleri tarafından desteklenen İngiliz ve Fransız yatırımcıları karşısında başka "*Chester fiyaskoları*" ile karşılaşabileceğini ifade etmektedir. Bristol ayrıca OADC'nin güçlendirilmesinin pek olası olmadığını ve ABD hükûmeti müdahil olmazsa Chester projesinin başarılı olamayacağını eklemektedir.⁹⁸

Hughes tarafından Bristol'e gönderilen mesajda; ABD hükûmetinin OADC'nin işlerine karışamayacağı ve sermaye sağlayamayacağı, geline durumun üzücü olduğu ancak bu durumun ABD'nin siyasi ve ekonomik prestijini sarsacak bir nitelik taşımadığı bildirilmektedir. Hughes, Chester imtiyazının verildiği koşullar dikkate alındığında Türk hükûmetinin kendi siyasi amaçlarını ilerletmek ve ABD ekonomik yardımı alabilmek için bu imtiyazı vermiş olduğunu, bunun gerçekleştirilememesinin Türk hükûmetinin başarısızlığı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁹

⁹⁵ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1011, 8 Ekim 1923, s.1244-1245.

⁹⁶ *BCA*: 30.10.0.0/206.410.13, 11 Ekim 1923.

⁹⁷ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1012, 15 Ekim 1923, s.1246.

⁹⁸ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1013, 27 Ekim 1923, s.1246-1247.

⁹⁹ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1014, 29 Ekim 1923, s.1248-1249.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Amiral Bristol, 6 Kasım 1923 tarihli raporunda; 3 Kasım 1923 tarihinde 3 haftalık bir süre için İstanbul'dan ayrılarak Amerika'ya gitmiş olan Clayton-Kennedy tarafından kendisine OADC temsilcisi Suphi Bey'in yanında mühendisler ile 9 Kasım 1923 tarihinde işe başlamak üzere Samsun'a gönderilmiş olduğunu ve gerekli finansmanın gönderildiğini söylemiş olmasına rağmen Suphi Bey bu kaynağı alamadığını belirttiğini kaydetmektedir.¹⁰⁰

Clayton-Kennedy, Paris'te The Times muhabirine verdiği mülakatta Anadolu'ya malzeme ve teçhizatın gönderilmekte olduğunu belirtmektedir. The Times gazetesinde ise bunun aksine şirketin yöneticileri arasında çeşitli itilafların bulunduğu, Goethals dahil olmak üzere birçok yöneticinin projeden ayrıldığı haberleri yer almaktadır. The Times'a göre Arthur Chester şöyle söylemektedir: *"Clayton-Kennedy ve şürekası tarafından sarf edilen yanlış ve amaçsız ifadeler projeyi tahrip etmektedir."*¹⁰¹

Bu arada Türk hükûmeti Nafia Vekâleti Heyeti 8 Kasım 1923 tarihi itibarıyla işin sözleşmesine göre başlatılmamış olduğu konusunda şirkete ihtar çekerek, tatminkâr kanıtların sunulması için 25 Kasım 1923 tarihine kadar ek süre vermiş bulunmaktadır.¹⁰² Bu gelişmelere rağmen Chester grubunun projeyi uygulamaya başlayamaması üzerine Nafia Vekili Muhtar Bey (Cilli) tarafından 17 Aralık 1923 tarihinde yapılan açıklamada Chester imtiyazının iptal edildiği, bu konunun Türkiye-ABD barış antlaşması kapsamında ele alınacağı duyurulmuştur.¹⁰³ Bundan sonra 18 Aralık 1923 tarihinde OADC temsilcisi Suphi Bey'e verilen bir nota ile imtiyaz sözleşmenin feshedilmiş olduğu bildirilmiş ve aynı gün Samsun'daki faaliyetler durdurulmuştur.¹⁰⁴

Yalman, Chester projesinin iptal edilmesiyle gelinen son durumu şöyle açıklamaktadır: *"Böylece en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren ve yurdun kısa zamanda ABD'nin yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan 'çok tatlı bir rüya' tamamıyla söndü."* Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı bir dönemde bu projenin Ankara tarafından bir *"manevra vasıtası olarak ustaca"* kullanıldığını belirten Yalman, bu durumun Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'nin arzusuna göre tamamlanmasına çok faydası dokunduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁵

Tezel, Chester grubunun asıl hedefinin Mezopotamya petroleri olduğunu, Musul'un Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye tarafında kalmaması sonucunda Chester bakımından alınan imtiyazın değerinin kalmadığını belirtmektedir. Tezel ayrıca, Musul'un Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşma ile Irak topraklarında kalmasıyla Irak petrollerinin İngiliz-

¹⁰⁰ FRUS, 1923/II, Belge. 1015, 6 Kasım 1923, s.1250.

¹⁰¹ "Chester Dissension", *The Times*, 19 Kasım 1923.

¹⁰² FRUS, 1923/II, Belge. 1016, 10 Kasım 1923, s.1250-1251.

¹⁰³ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

¹⁰⁴ FRUS, 1923/II, Belge. 1018, 21 Aralık 1923, s.1251-1252.

¹⁰⁵ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s.857.

Fransız konsorsiyumu TPC tarafından işletileceğinin belli olduğundan *Standard Oil Company* firmasının bu konsorsiyuma dâhil olmak konusunda İngilizler ile anlaşması üzerine ABD hükûmetinin Chester projesine destek vermediğini kaydetmektedir.¹⁰⁶

Akdes Nimet Kurat; Ankara hükûmetinin, ABD'nin “emperyalist bir politika” izlemediği ve Anadolu topraklarında gözü olmadığı değerlendirilmesiyle Chester imtiyaz projesini onayladığını ancak ABD hükûmetinin vaat etmesine rağmen destek vermemesi nedeniyle şirket tarafından projenin yürütülemediğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

9. Sonuç

Chester projesi gündeme geldiği 1908-1914 ve 1922-1923 yıllarında öncelikle bir demiryolu imtiyaz projesi olarak görünmekle birlikte, imtiyaz kapsamında demiryolu güzergâhının her iki yanında 20'şer kilometre genişliğinde toplam 40 km. genişlikteki arazide her türlü yeraltı zenginliklerinin çıkarılması ve işletilmesi imtiyazının da demiryolu inşaatını üstlenen firmaya verilmesi, bu projenin sadece bir demiryolu projesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu proje uluslararası ortamda ve özellikle Batı dünyasında ise bir “petrol projesi” olarak değerlendirilmektedir. İncelediğimiz ABD diplomatik belgelerinde Chester imtiyazının bir “petrol projesi” olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Chester imtiyazının başlangıçtan itibaren sadece Orta Anadolu değil; Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya bölgelerini de kapsayacak şekilde tasarlanması ve bu bölgelerde zengin petrol kaynakları olduğuna dair bilgilerin mevcut olması, bu imtiyazın bir demiryolu projesinden ziyade gerçekte bir petrol projesi olduğu anlamına gelmektedir.

Lozan görüşmeleri devam etmekte iken Chester grubunun girişimleri neticesinde yeniden gündeme gelen bu imtiyaz, Ankara hükûmeti bakımından öncelikle bir demiryolu projesi olmakla birlikte zamanın sosyal, askerî, siyasal koşulları ve Anadolu ekonomisinin içinde bulunduğu tükenmişlik hali dikkate alındığında; sağlayabileceği kalkınma ve gelişme imkânları bakımından, yeni Türkiye'nin izleyeceği bir “*kalkınma planı*” ve bir “*medeniyet projesi*” olarak ele alınmaktadır. Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir İktisat Kongresi

¹⁰⁶ Yahya Sezai Tezel, “*Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı*”, *AÜSBFD*, C.XXV, Aralık 1970, ss.287-318. Başlarını Standard Oil Company of New Jersey şirketinin çektiği ABD petrol şirketlerinden meydana gelen grup, Mezopotamya petrol imtiyazına dahil olmak için Haziran 1922'den itibaren Londra ve New York'ta Anglo-Persian Oil Company nezdinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. ABD hükûmeti tarafından destek verilen bu çalışmalar sonucunda Amerikan grubunun %23,75 hisseyle (%95/4+%5) adı “Iraq Petroleum Company” olarak değiştirilmiş olan TPC'ye katılımı konusunda resmî anlaşma 30 Mart 1928 tarihinde imzalanmıştır. *FRUS*, 1927/II, Belge.768, 9 Nisan 1927, s.822-824.

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, (1800-1959), Doğu Ltd. yay., Ankara, 1959, s.44.

açılışında yabancı sermayeye Türk kanunlarına uymaları şartıyla karşı olunmadığı açıklamasında bulunulması bu bakımdan önemlidir.

Chester projesinin 9 Nisan 1923 tarihinde TBMM’de onaylanması sonrasında yapılan açıklamalar ve yaklaşımlar dikkate alındığında; ekonomik ve sosyal yaşamın yeni inşa edilecek demiryolları çevresinde şekilleneceği, demiryolu hattı boyunca o dönemde neredeyse hiç mevcut olmayan ve stratejik öneme haiz telefon, telgraf hatları, su kanalları, yollar gibi teknolojik altyapı tesislerinin de inşa edileceği, hat boyunca oteller, bankalar kurulacağı hatta Ankara şehrinin bir ABD şehri modelinde yeniden inşa edileceği yani neredeyse memleketin baştan sona kadar yeniden imar edileceği düşünülmektedir.

Sanayi devrimini kaçırmış olan, eğitim-öğretim seviyesi oldukça düşük olan, son 200 yıldır batıdan yükselen medeniyetin nimetlerinden faydalanamadığı gibi girdiği savaşlarla önemli nüfus ve toprak kayıplarına uğrayarak yüzlerce yıldır ihmal edilmiş olan Anadolu’da var olma savaşı veren Türkiye’de, bu çapta bir projenin üstelik kilometre garantisi verilmeden gerçekleştirilmesi ihtimali oldukça büyük bir heyecan yaratmıştır.

Lozan Barış Konferansı’nda petrol konusu açık şekilde görüşülmemiş olmakla birlikte Musul sorunu fiilen petrol sorununa dönüşmüştür. Chester imtiyazı kapsamında Musul petrolünün işletilmesi konusunda Türk-Amerikan görüşmeleri ise İngiltere’nin politikası üzerinde önemli bir baskı ögesi olmuştur.

Chester Şirketi içindeki anlaşmazlıklar neticesinde Amiral Chester ve ortaklarının şirket idaresinden çekilmesiyle Kanada grubu yetkiyi ele geçirmiştir. Lozan Barış Antlaşması ve sonrası süreçte Musul bölgesinin Türkiye sınırları dışında kalması sonucunda projenin cazibesi oldukça azalmıştır. ABD hükümeti tarafından bu süreç içinde proje ile ilgilenilmemiş olmasıyla finansman zorluğu çeken şirket yeni kaynaklar bulamadığından krize girmiş ve Anadolu’da inşaat faaliyetlerine başlayamamıştır. Sözleşme kapsamında beklenen işlerin zamanında başlatılmaması ve devam edemeyeceğinin anlaşılması sonucunda Türk hükümeti sözleşmeyi ve imtiyazı iptal etmiştir.

Petrol gruplarının bu girişimleri karşısında tarafsız kalmaya çalışan ve müdahalede bulunmayan ABD hükümeti ise bu gelişme sonrasında politikasını değiştirerek Turkish Petroleum Company ile anlaşmaya çalışan *Standard Oil Company*’e tam destek vermeye başlamıştır Bunun sonucunda ABD Petrol grubu ile TPC arasında Irak petroleri konusunda anlaşmaya varılacaktır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv ve Resmî Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Foreign Relations of the United States (FRUS)

Documents On British Foreign Policy (*DBrFP*)

TBMM Zabıt Cerideleri (*TBMM ZC*)

TBMM Gizli Celse Zabıtları (*TBMM GCZ*)

2.Telif Eserler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, (1906-1938), 5. Baskı, ATAM yay., Ankara, 1997.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2006.

CAN, Bilmez Bülent, “*Suya Düşen Tatlı Bir Hayal: Chester Projesi 1922-1923*”, *Kebikeç*, Sayı.11/2001, ss.165-204.

CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, (1908-1923), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.

ÇAVDAR, Tefvik, *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, Köz yay., İstanbul, 1974.

EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

EVANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması*, 1914-1924, (Çev. Tefvik Alanay), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

GREW, Joseph C., “Lozan Konferansı, 1922-1923”, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*, (1922-1923), (Ed.Ö.Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi yay., İstanbul, 2003.

İLKİN, Selim, “1922-1923 Türkiye’inde Bir Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, *Bildiriler ve Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (17-22 Mayıs 1981), 2. Baskı, Ankara, 1984, ss.739-781.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, TTK yay., Ankara, 2009.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesi’nin İlk Başvuru Süreci, 1908-1912”, *ÇTTAD*, XX/41, (2020/Güz), ss. 415-446.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, (1800-1959), Doğu Ltd. yay., Ankara, 1959, s.44.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hakimiyeti Milliye Gazetesi’ne Yansıması”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, ss.287-299.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2013.

SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000.

ŞAMSUTDİNOV, Abdula Mardanoviç, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 1918-1923*, (Çev. Ataoğlan Behramoğlu), Doğan Kitapçılık yay, İstanbul, 1999.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Günlüğü*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Telgrafları, 1922-1923*, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), TTK yay., Ankara, 1990.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Telgrafları, 1922-1923*, C.II, (Şubat -Ağustos 1923), TTK yay., Ankara, 1994.

TEZEL, Yahya Sezai, “Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *AÜSBFD*, C.XXV, Aralık 1970, ss.287-318.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, 1922-1944, 2. Baskı, Pera yay., İstanbul, 1997.

YAVUZ, Biga Sükan, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.24, (1 Nisan 1999), ss.527-561.

3. Süreli Yayınlar

Atatürk Yolu Dergisi

Current History

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)

History Studies

The Times

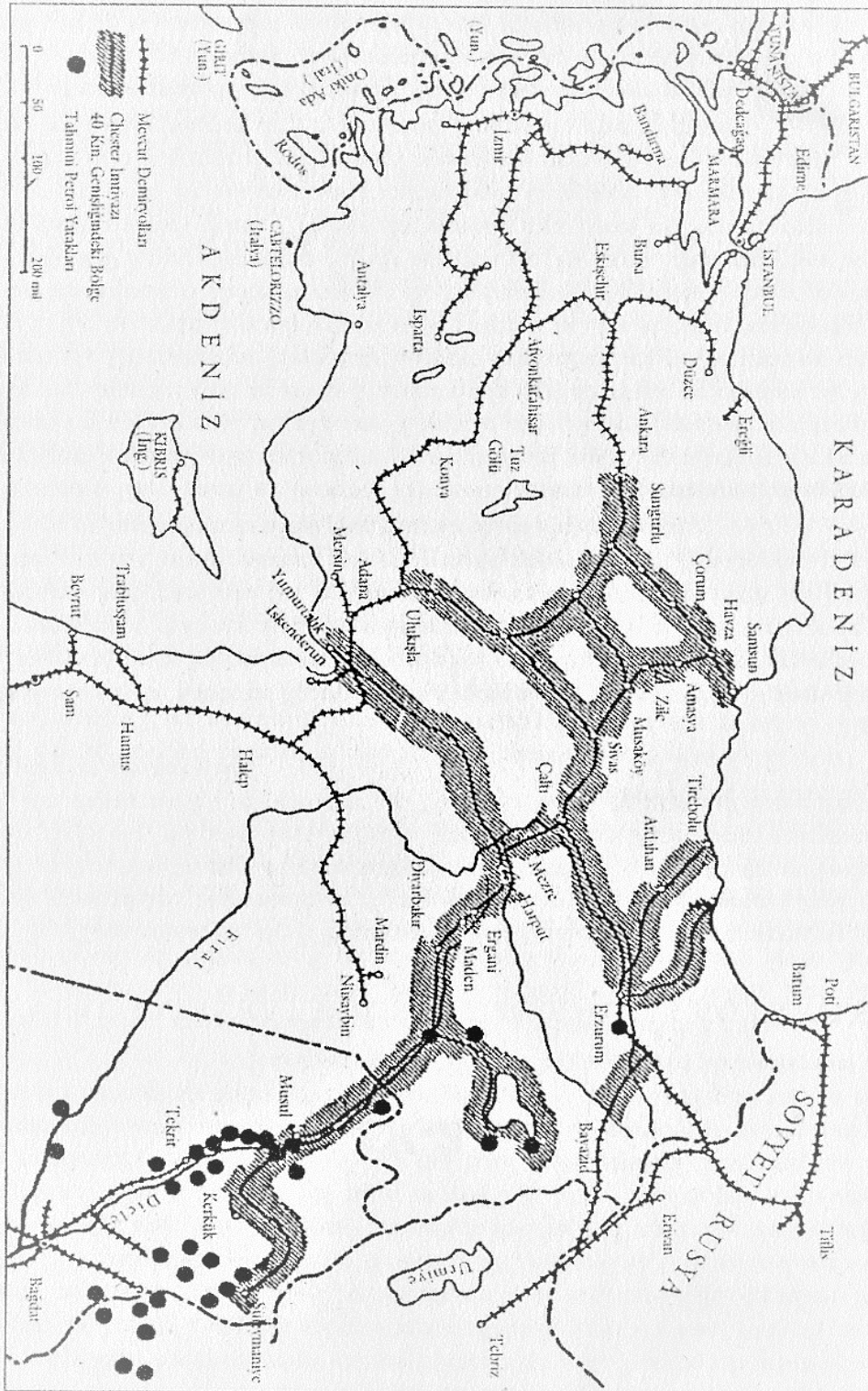

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Ek.1 Chester Projesi Haritası (Tezel, “*Birinci BMM Antiempyalist miydi?*” s.296)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024
